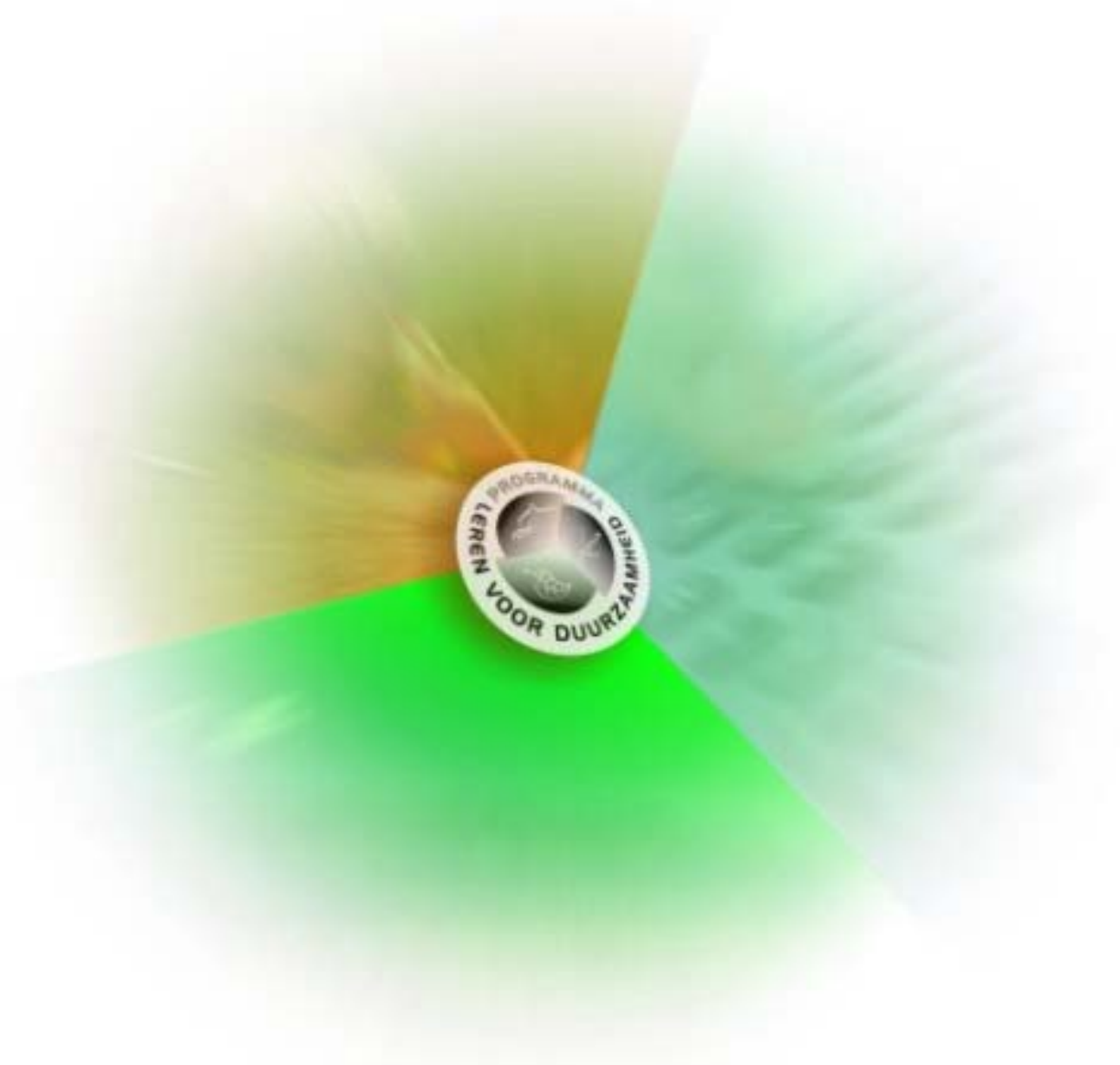

oolkit

leren voor
Duurzaamheid

INHOUDSOPGAVE

COLOFON.....	4
1 INTRODUCTIE.....	5
1.1 Waarom een toolkit LvD?.....	5
1.2 Voor wie is de toolkit bedoeld?.....	5
1.3 Inhoud en leeswijzer.....	5
1.4 Heeft u suggesties? Laat het ons weten! (toolkit=dynamisch).....	6
2 WAT IS DUURZAME ONTWIKKELING?.....	7
2.1 Introductie.....	7
2.2 Wat betekent duurzame ontwikkeling?.....	7
3 WAT IS LEREN VOOR DUURZAAMHEID?.....	9
3.1 Introductie: historie van LvD.....	9
3.2 Wat zijn prioriteiten van Leren voor Duurzaamheid?.....	9
3.3 Waarin verschilt LvD van NME?.....	11
3.4 Thema's voor LvD.....	12
4 WAT IS LEREN?.....	14
4.1 Introductie.....	14
4.2 Waarom kijken naar visies op leren?.....	14
4.3 Objectivistische leertheorieën.....	14
4.4 Constructivistische leertheorieën.....	15
4.5 Implicaties voor LvD projecten.....	17
5 AAN DE SLAG: SUCCESFACTOREN VOOR LVD-PROJECTEN.....	19
5.1 Wat maakt een project succesvol?.....	19
5.2 Motivatie en betrokkenheid doelgroepen.....	19
5.3 Ontwikkeling visie op duurzame ontwikkeling.....	20
5.4 Aansluiten op belevingswereld en belangen doelgroepen.....	22
5.5 Ontwikkelen strategische allianties.....	24
5.6 Inspelen op agenda's van projectpartners en doelgroepen.....	27
5.7 Benutten mogelijkheden voor publiciteit.....	27
5.8 Continuïteit en doorwerking effecten.....	28
5.9 Goed projectplan en professioneel projectmanagement vereist.....	29
6 STAPPENPLAN LVD PROJECTEN.....	31
6.1 Introductie.....	31
6.2 Projectmatige aanpak uitgangspunt.....	31
6.3 Initiatieffase: Agendasetting en prioriteit bepalen.....	31
6.4 Initiatieffase: Samenstelling projectteam.....	32
6.5 Vorbereidingsfase: ontwikkeling projectplan.....	33
6.6 Uitvoeringsfase: Productie leermiddelen en uitvoering activiteiten.....	35

6.7	Nazorgfase: monitoring en evaluatie.....	35
7	ENKELE OEFENINGEN VOOR LVD WORKSHOPS	37
7.1	Introductie	37
	OEFENING 1: VERKENNING THEMA'S VOOR LVD-PROJECTEN	38
	OEFENING 1 WERKBLAD 'VERKENNING THEMA'S LEREN VOOR DUURZAAMHEID'	39
	OEFENING 2: VISUALISEREN VAN EEN DUURZAME TOEKOMST	40
	OEFENING 2: DUURZAAMHEIDSPRINCIPES.....	41
	OEFENING 3: STOPLICHT	43
	OEFENING 3 WERKBLAD: 'BELANG EN MIDDELEN BESCHIKBAARHEID'	44
	OEFENING 3: WERKBLAD STOPLICHT	45
	OVERZICHT VAN LINKS	46
	LITERATUURLIJST	47
	VERWIJZINGEN VOOR MEER INFORMATIE	48
	NCDO	48
	IVN	48

▪ Opdrachtgever

Het Programma Leren voor Duurzaamheid 2001-2004 is een samenwerking tussen rijk, provincies, gemeenten en waterschappen. Het is een vervolg op het Meerjarenplan Natuur en Milieu Educatie in het Onderwijs (1992 –1995) en de Extra Impuls NME 1996 – 2000. Het programma beoogt enerzijds de positie te versterken van NME in bestuur, onderwijs en maatschappelijke sectoren; anderzijds door kennismanagement (eerder) ontwikkelde kwaliteiten te laten doorwerken. De speerpunten van het programma zijn:

- 3 maatschappelijke integratie van leren voor duurzaamheid
- 3 bestuurlijke verankering van LvD in het overheidsbeleid
- 3 onderwijs: versterking en structurele verankering van LvD
- 3 kennismanagement: communicatie en optimalisering ondersteuningsstructuur LvD
- 3 professionalisering en kwaliteitszorg in de NME sector

▪ Contactpersoon Stuurgroep Leren voor Duurzaamheid

De NCDO is belast met het programmamanagement van het programma Leren voor Duurzaamheid. Adresgegevens:

NCDO

Contactpersoon: Mariëtte van Stalborch

Postbus 18184

1001 ZB AMSTERDAM

020-5503563

m.van.stalborch@ncdo.nl

▪ Tekst

Van Kempen onderzoek en advies

Dolfijnstraat 12

2024 VV Haarlem

Tel: 023-526 62 20

Fax: 023-526 88 45

Mobiel: 06-50601905

E-mail: vkempen@xs4all.nl

▪ Vormgeving

CreaCom, Lewedorp

I INTRODUCTIE

I.1 WAAROM EEN TOOLKIT LV D?

▪ Programma Leren voor Duurzaamheid

Het Programma Leren voor Duurzaamheid (LvD) 2001-2004 richt zich op de versterking van Natuur- en Milieueducatie (NME) in bestuur, onderwijs en maatschappelijke sectoren. Ministeries, provincies, gemeenten en waterschappen werken samen aan het programma dat een vervolg is op het Meerjarplan Natuur en Milieu Educatie in het Onderwijs (1992 –1995) en de Extra Impuls NME 1996 – 2000. De NCDO voert het programmamanagement.

▪ Projecten zijn gestart

Momenteel worden veel projecten gestart gericht op Leren voor Duurzaamheid. Een scala van organisaties gaat aan de slag om Leren voor Duurzaamheid in de praktijk te brengen. De verscheidenheid van onderwerpen en doelgroepen is groot. Het varieert van het stimuleren van samenwerking tussen milieu-organisaties en agrarische bedrijven, de ontwikkeling van educatieve middelen voor scholen en andere doelgroepen tot de bundeling en ontsluiting van kennis over duurzaamheid.

▪ Ontwikkelen kennis en ervaring en bundelen van krachten

Leren voor Duurzaamheid is een relatief nieuw concept. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het veel vragen oproept. Het programma LvD wil organisaties ondersteunen om Leren voor Duurzaamheid in de praktijk te brengen. In verschillende projecten is hier reeds ervaring mee opgedaan. Kennisoverdracht is van essentieel belang om deze ervaringen te benutten. Voorkomen moet worden dat het wiel steeds opnieuw uitgevonden wordt. Tegen deze achtergrond is deze toolkit ontwikkeld: een praktische handreiking voor NME-professionals en voor functionarissen die betrokken zijn bij leerprocessen op het gebied van duurzaamheid.

I.2 VOOR WIE IS DE TOOLKIT BEDOELD?

Het werkerterrein van Leren voor Duurzaamheid is zeer breed; zowel wat betreft inhoud als wat betreft doelgroepen en methoden. De intentie is daarom niet om een handboek te bieden dat voor alles en iedereen van nut is. Er is voor gekozen om de aandacht te concentreren op informatie die relevant is voor medewerkers van NME-centra en gemeenten die LvD-projecten initiëren gericht op volwassenen en in de niet formele educatiesector. Deze toolkit gaat dus niet specifiek in op de ontwikkeling van lesmateriaal of op het aanpassen van curriculae van onderwijssectoren.

I.3 INHOUD EN LEESWIJZER

Er is veel onduidelijkheid over de betekenis van Leren voor Duurzaamheid. In de praktijk blijkt dit een belemmering te zijn voor het opzetten van succesvolle projecten. Daarom wordt in hoofdstuk 2 ingegaan op de vraag 'Wat is duurzame ontwikkeling?' en wordt in hoofdstuk 3 licht geworpen op de vraag 'Wat is leren voor duurzaamheid?' In hoofdstuk vier worden verschillende visies op leertheorieën besproken.

Nadat het inhoudelijke kader is geschetst, wordt in hoofdstuk 5 bekeken welke factoren van invloed zijn op het welslagen van LvD projecten. Er wordt antwoord gegeven op vragen als: Hoe kan ik succes boeken met LvD-projecten? Welke methoden zijn effectief? Welke tips & suggesties kunnen gegeven worden voor organisaties die LvD-projecten willen initiëren? In hoofdstuk 6 wordt vervolgens aan de hand van een stappenplan in kaart gebracht met welke activiteiten in verschillende projectfasen rekening gehouden kan worden. Hoofdstuk 7 biedt een aantal oefeningen die kunnen worden benut om discussies over duurzaamheid te organiseren. In de bijlagen treft u tot slot verwijzingen voor meer informatie.

I.4 HEEFT U SUGGESTIES? LAAT HET ONS WETEN! (TOOLKIT = DYNAMISCH)

U heeft de eerste versie van de toolkit Leren voor Duurzaamheid in handen. Het is nadrukkelijk de bedoeling dat deze toolkit geen statische handreiking blijft. Juist omdat de komende periode projecten worden uitgevoerd, zijn aanpassingen en toevoegingen op grond van leerervaringen van cruciaal belang. Om deze reden is ook gekozen voor een losbladig systeem; nieuwe informatie kan zodoende eenvoudig toegevoegd worden. We nodigen u dan ook uit om tips en suggesties aan ons te laten weten; schrijf, e-mail, fax of bel ons uw opmerkingen kenbaar te maken:

NCDO
Contactpersoon: Mariëtte van Stalborch
Postbus 18184
1001 ZB AMSTERDAM
020-5503563
m.van.stalborch@ncdo.nl

Bijdragen uit het werkveld worden bijzonder op prijs gesteld!

2 WAT IS DUURZAME ONTWIKKELING?

“ Our biggest challenge in this new century is to take an idea that seems abstract –sustainable development- and turn it into a reality for all the world's people.

Kofi Annan, Secretaris Generaal van de Verenigde Naties, Maart 2001.

2.1 INTRODUCTIE

De term duurzame ontwikkeling is de afgelopen jaren bijzonder veel gebruikt in allerlei verband. Ter illustratie: een zoekopdracht op internet met de zoekmachine Google.com en de zoekterm 'Sustainable development' levert meer dan één miljoen websites over dit onderwerp op. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de historie en de betekenis van het begrip om zodoende een inhoudelijk kader te bieden voor LvD-projecten.

2.2 WAT BETEKENT DUURZAME ONTWIKKELING?

▪ Definities van duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling is moeilijk te definiëren. Er zijn sinds de lancering van het begrip door de Brundtlandcommissie in 1987 vele wetenschappelijke, politieke en beleidsmatige discussies gevoerd over de betekenis van het begrip. Brundtlandt definieerde het begrip als volgt:

“Het voorzien in de behoeften van de huidige generatie zonder de mogelijkheden te begrenzen van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien.” (Brundtlandt Report, World Commission on Environment and Development, 1987)

Kort gezegd: “Het zeker stellen van een leefbare wereld voor toekomstige generaties.”

De Britse overheid benadrukt in haar pakkende definitie van het begrip ook de verbetering van de 'levenskwaliteit' van huidige generaties: “Sustainable development is about ensuring a better quality of life for everyone, now and for generations to come.”

▪ Hoe is duurzame ontwikkeling te concretiseren?

Op het eerste gezicht zijn het heldere definities. Echter, wanneer geprobeerd wordt voor te stellen wat het concreet betekent, wordt het lastig. Wat zijn de behoeften van huidige generaties? En de behoeften van toekomstige generaties? Wat is er voor nodig om in deze behoeften te voorzien? De definities geven aan dat er grenzen zijn; indien deze overschreden worden, wordt de 'kwaliteit van het leven' nu en in de toekomst aangetast. Maar waar liggen deze grenzen?

▪ Afstemming van sociale, economische en ecologische behoeften staat centraal

Uit de discussies over de betekenis van het begrip wordt veelal geconcludeerd dat de afstemming vereist is van sociale, economische en ecologische behoeften en doelen bij het nemen van beslissingen in alle maatschappelijke sectoren. Zonder een gegede afstemming kan duurzame ontwikkeling niet gerealiseerd worden. Recepten voor deze complexe afweging worden niet gegeven; veelal wordt benadrukt dat contextueel bepaald is hoe deze afstemming vorm zou moeten krijgen en wat de grenzen van ontwikkelingen zijn. De onderstaande figuur visualiseert de afstemming tussen sociale, economische en ecologische doelen.

Voorbeelden van doelen die op elkaar afgestemd dienen te worden:

- 3 Sociale doelen:
 - 3 Vrede
 - 3 Gelijkheid en rechtvaardigheid
 - 3 Democratie, Inspraak, 'public participation'
 - 3 Sociale mobiliteit
 - 3 Instandhouding culturele verscheidenheid

- 3 Economische doelen:
 - 3 Voorzien in de behoeven van huishoudens
 - 3 Groei economische sectoren en agrarische sector
 - 3 Beschikbaar zijn van efficiënte en hoogwaardige arbeidskrachten
- 3 Ecologische doelen:
 - 3 Behouden biodiversiteit
 - 3 Veilig stellen natuurlijke hulpbronnen
 - 3 Bewaken draagkracht ecosystemen
 - 3 Schone lucht en water

▪ **Duurzame ontwikkeling vergt verbreding perspectief**

Duurzame ontwikkeling vergt dus een breed perspectief. Milieu-organisaties en NME-centra kunnen niet langer louter ecologische problemen en oplossingen centraal stellen; bedrijven dienen niet-commerciële motieven een grotere rol te geven en dienen serieus werk te maken van maatschappelijk verantwoord ondernemen, overheden staan voor de complexe taak om de drie gebieden met elkaar in evenwicht te brengen in een scala van beleidsterreinen.

Het bekijken van de ‘puzzel’ maakt duidelijk dat afstemming niet eenvoudig is. Doelen lijken vaak tegenstrijdig te zijn. Hoe kan economische groei bijvoorbeeld gerealiseerd worden indien natuurlijke hulpbronnen niet aangetast mogen worden? Hoe kunnen leefgemeenschappen rekening houden met de draagkracht van ecosystemen als het elke dag een gevecht is om in de dagelijkse huishoudelijke behoeften te voorzien?

▪ **Vaagheid en complexiteit ‘duurzame ontwikkeling’ zowel zwakte als kracht**

Vaak wordt de vaagheid van duurzame ontwikkeling gezien als obstakel om het te vertalen in concrete plannen en activiteiten. Echter, deze vaagheid is zowel de zwakte als de kracht van het begrip. Brundlandt wist met haar ‘politieke’ formulering immers breed draagvlak te creëren voor duurzame ontwikkeling: het is door de woordkeuze bijna onmogelijk om ‘tegen’ duurzame ontwikkeling te zijn. Zodoende werd een stimulans gegeven om natuur- en milieubescherming op internationaal en nationaal niveau daadwerkelijk te integreren in andere beleidsterreinen. Een geïsoleerde benadering is niet langer afdoende. Een tweede kracht van de vaagheid van het begrip, is dat geen harde recepten worden geboden. De definiëring maakt duidelijk dat de invulling van duurzame ontwikkeling contextueel bepaald is. Maatschappijen en gemeenschappen over de hele wereld worden zodoende uitgedaagd om te bekijken wat het voor hen betekent en welke veranderingen nodig zijn om duurzame ontwikkeling te realiseren. Hierdoor wordt de betrokkenheid en het draagvlak vergroot. Een Chinees gezegde verwoordt deze strategie: *“Tell them and they will forget; demonstrate them and they will remember; involve them and they will act!”*

3 WAT IS LEREN VOOR DUURZAAMHEID?

“Het bereiken van een leefbare, duurzame samenleving vormt een enorme uitdaging voor de 21e eeuw. Dat vraagt om een evenwichtige afweging tussen ecologische, economische en sociaal-culturele aspecten. Het gaat om de kwaliteit van het leven 'hier en nu': in eigen huis, tuin en keuken, in de buurt, op het bedrijf, op school en in de natuur. Maar het gaat bij duurzaamheid ook om de gevolgen van handelingen op het leven en de cultuur in andere landen en op dat van de generaties na ons. Hoe benutten en verdelen we (mondiaal) onze hulpbronnen en onze ruimte? Hoe gaan we om met vraagstukken van productie en consumptie, mobiliteit en technologie?”

(NME 21, leren voor een duurzame samenleving)

“Education for sustainable development enables people to develop the knowledge, values and skills to participate in decisions about the way we do things individually and collectively, both locally and globally, that will improve the quality of life now without damaging the planet for the future.”

(Government Panel for Sustainable Development Education, Britain, 1999)

3.1 INTRODUCTIE: HISTORIE VAN LVD

Leren voor Duurzaamheid (Education for Sustainable Development, ESD), is voortgekomen uit de internationale beweging voor duurzame ontwikkeling. Nadat duurzame ontwikkeling werd onderschreven door de Verenigde Naties, is serieus werk gemaakt van het ontwikkelen van Leren voor Duurzaamheid. Internationale politieke en economische fora -zoals de VN en de OECD-, kwamen tot de slotsom dat educatie een sleutelrol speelt bij het realiseren van duurzame ontwikkeling. Dit vereist een verbreding van NME; niet eerder in de geschiedenis werd educatie door internationale instituten zo expliciet als kritische succesfactor erkent.

3.2 WAT ZIJN PRIORITEITEN VAN LEREN VOOR DUURZAAMHEID?

Leren voor Duurzaamheid heeft als uitgangspunt dat programma's op lokaal niveau ingevuld worden, rekening houdend met culturele kenmerken. Daarbij dienen doelstellingen op sociaal, economisch en ecologisch gebied op elkaar afgestemd te worden.

De eerste schets van het werkkerrein voor LVD is gegeven in Hoofdstuk 36 van Agenda 21. Er zijn drie prioriteiten aangewezen waaraan gewerkt moet worden om de wenselijke positie te verwezenlijken:

- 3 verbeteren basiseducatie
- 3 heroriënteren bestaande educatie
- 3 ontwikkelen van brede maatschappelijke aandacht, kennis, begrip en handelingsperspectieven op het gebied van duurzame ontwikkeling

I Verbeteren basiseducatie

Met de eerste prioriteit wordt de mondiale dimensie van LVD geïllustreerd. Basiseducatie speelt een sleutelrol voor duurzame ontwikkeling. Landen met een hoog percentage analfabetisme en laag opgeleide arbeidskrachten hebben vaak geen alternatief dan het uitputten van de natuurlijke hulpbronnen om in levensonderhoud te voorzien. Onderzoek toont aan dat indien de gemiddelde educatieduur vier tot zes jaar is, de agrarische productiviteit toeneemt, na zes tot acht jaar educatie daalt het geboortecijfer, na negen tot twaalf jaar educatie neemt industriële productiviteit toe.

II Heroriënteren bestaande educatie

Het is duidelijk dat alleen educatie niet voldoende is om duurzame ontwikkeling te realiseren. Westerse landen als de Verenigde Staten hebben een hoog opgeleide bevolking, maar bepaald geen duurzame maatschappij. Niet alleen de kwantiteit van educatie, maar ook de kwaliteit is van belang. Het heroriënteren van bestaande educatie is vereist: integratie van LVD-leerdoelen in curricula met betrekking tot:

- 3 kennis, perspectieven
- 3 waarden
- 3 vaardigheden

Door de breedte van duurzame ontwikkeling, hebben de meeste vakgebieden wel een raakvlak met LvD. Het is dan ook een enorme uitdaging om de curricula van opleidingen van laag tot hoog door te lichten en aan te passen. In paragraaf 3.4 wordt nader ingegaan op de thema's die relevant zijn.

Voorbeeld: Leren voor Duurzaamheid aan de TU-Delft

In 2001 levert de TU-Delft haar eerste duurzame ingenieurs af. In het vak duurzame technologie leren studenten de vage term 'duurzaamheid' te vertalen in concrete ontwerpcriteria op basis waarvan afwegingen tussen processen gemaakt kunnen worden. Zesdejaars student scheikunde Igor Nikolic heeft zich gebogen over een duurzaam proces voor het winnen van energie uit biomassa. Nieuw is het voorgestelde proces – biologische omzetting van biomassa in een brandbaar gas – allerm minst. Vernieuwend was de wijze waarop het meest duurzame proces uit een aantal alternatieven, zoals verbranding of vergassing van biomassa, is geselecteerd.

Nikolic: "We hebben niet alleen technologische en economische criteria gebruikt, maar ook sociale en ecologische." De brede afweging leidde ertoe dat niet voor het meest geavanceerde proces werd gekozen. "Ingenieurs zijn op technologie gefixeerd. Als je een chemisch ingenieur opdraagt om biomassa in energie om te zetten, zal die niet snel komen aanzetten met een put om de biomassa te laten rotten. Toch is dat waar ons proces op neer komt. Andere processen vielen af omdat ze niet aan de criteria voldeden. Zo moet je bij verbranding van biomassa met kolen of olie bijstoken, omdat natte biomassa niet zomaar brandt. De voorraden fossiele brandstoffen zijn eindig. Daarom hebben we de optie verbranding eruit gegooid."

Het meewegen van sociale en ecologische normen leidde soms tot conflicten. Nikolic: „Als je ervoor kiest een proces neer te zetten in een gebied met veel infrastructuur, is dat goed voor het milieu. Je hoeft geen wegen en elektriciteitskabels aan te leggen. Aan de andere kant concentreer je op deze manier rijkdom. Arme gebieden zonder infrastructuur blijven arm."

III Ontwikkelen brede maatschappelijke aandacht en handelingsperspectieven

LvD vergt een enorme inspanning van alle sectoren van de maatschappij en van gemeenschappen. De aanpassing van formele educatie is niet voldoende om LvD te verwezenlijken. Voor LvD is levenslange training en educatie nodig. De 'niet-formele' sector (NGO's, bedrijven, overheden) en de informele sector (media, lokale TV, dagbladen, radio) spelen om deze reden een sleutelrol. Alleen een gezamenlijke en brede benadering kan de vereiste omslag in denken en doen bewerkstelligen.

Programma LvD concentreert zich op derde prioriteit

In Nederland zijn al voldoende resultaten bereikt op het gebied van basiseducatie. Ook wat betreft het heroriënteren van bestaande opleidingen is al veel vooruitgang geboekt. Vanuit dit gegeven heeft de stuurgroep LvD in het programma het zwaartepunt gelegd op activiteiten die leiden tot brede maatschappelijke aandacht en tot andere visies en gedrag in maatschappelijke sectoren. De speerpunten van het programma zijn:

- 3 maatschappelijke integratie van leren voor duurzaamheid
- 3 bestuurlijke verankering van LvD in het overheidsbeleid
- 3 onderwijs: versterking en structurele verankering van LvD
- 3 kennismangement: communicatie en optimalisering ondersteuningsstructuur LvD
- 3 professionalisering en kwaliteitszorg in de NME sector

3.3 WAARIN VERSCHILT LvD VAN NME?

Interessante vraag is in hoeverre LvD nu verschilt van NME. Wat is er precies 'nieuw' en 'anders'? Gaat het om oude wijn in nieuwe zakken, of is er daadwerkelijk een wezenlijk verschil?

Positionering van LvD

Uit verschillende discussies blijkt de visie op de wenselijke positie van LvD te verschillen. Voorbeelden van discussies zijn het ESDebate -een internationaal debat over LvD waaraan 50 experts uit 25 landen hebben deelgenomen- en De Verdieping, een serie discussies tussen betrokkenen bij het programma LvD. Onderstaande figuur illustreert vier verschillende visies (EE staat voor Environmental Education, ESD betekent Education for Sustainable Development, uit: ESDebate, 2000).

Uit de afbeelding kan afgeleid worden dat sommigen LvD zien als een onderdeel van NME; anderen zien NME juist als onderdeel van het meer omvattende LvD. Uit het debat bleek echter dat de meeste experts en betrokkenen LvD zien als de 'nieuwe generatie NME'. Leren voor Duurzaamheid impliceert volgens hen een noodzakelijke verbreding van NME wat betreft inhoud, doelgroepen en methoden.

Hoe onderscheidt LvD zich van NME?

Belangrijke kenmerken van LvD in vergelijking met NME, zijn:

- 3 **Inhoud:** sterkere mondiale dimensie; verbreding van ecologie naar sociale gelijkheid en rechtvaardigheid, verdeling van welvaart en natuurlijke hulpbronnen; meer gericht op waarden dan op feiten.
- 3 **Doelgroepen:** verbreding van onderwijs naar maatschappelijke sectoren, van leerlingen en studenten in formele educatieve situaties naar volwassenen in praktijksituaties.
- 3 **Methoden:** meer gericht op processen dan op inhoud, meer gericht op ervaringsleren dan op kennisoverdracht.

Uit het ESDebate werd daarnaast geconcludeerd dat LvD in vergelijking met NME:

- 3 Sterker gericht is op de toekomst.

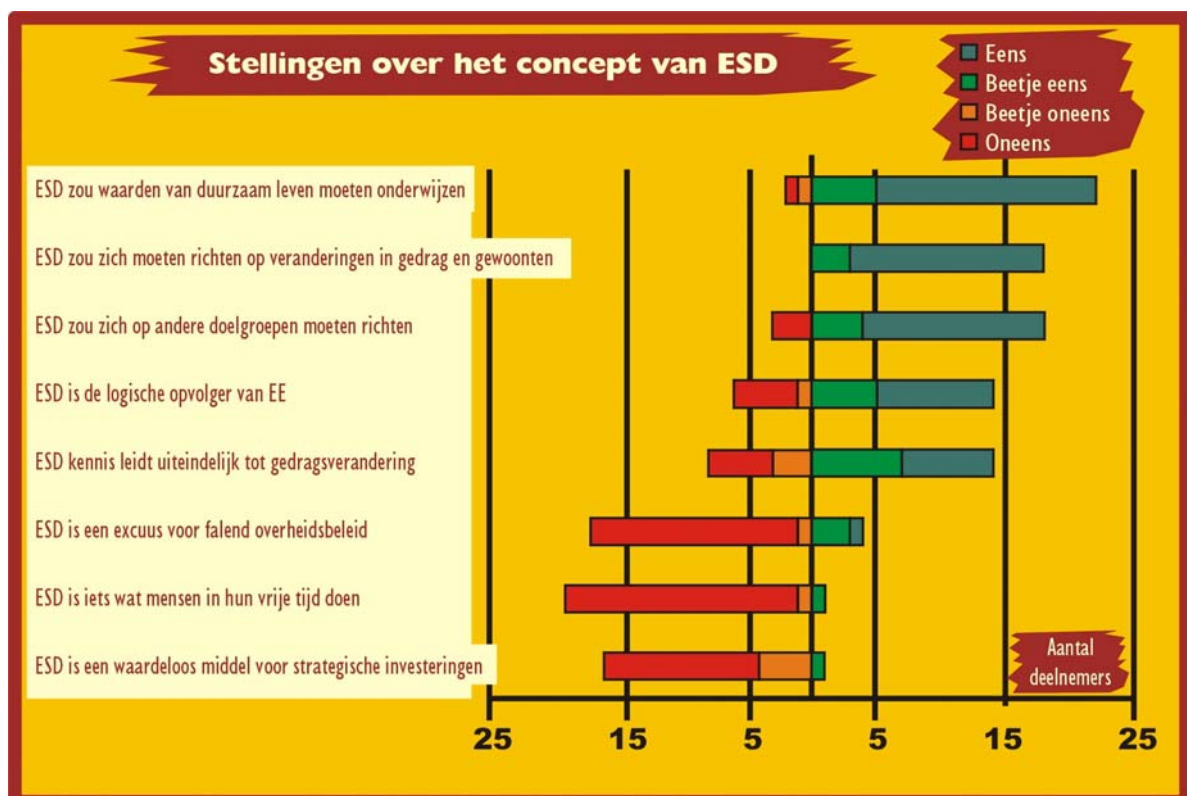
- 3 Kritischer is over Westerse sociaal-economische structuren.
- 3 Meer nadruk legt op systeemdenken.
- 3 Meer uitgaat van gemeenschappen en solidariteit.
- 3 Meer open staat voor nieuwe visies en nieuwe manieren van denken en handelen.
- 3 Primair gericht is op het realiseren van sociaal, economisch en ecologisch evenwicht op mondiaal, nationaal en lokaal niveau.

3.4 THEMA'S VOOR LvD

Het is duidelijk dat LvD een zeer breed terrein omvat met vele thema's en onderwerpen. In deze paragraaf wordt zonder uitputtend te zijn een illustratie gegeven van de elementen van het werkkterrein (gebaseerd op Education for Sustainable Development in the Schoolsector, UK 1998). Deze thema's kunnen vertaald worden naar leerdoelen op het gebied van kennis, attitudes, waarden en vaardigheden en bieden zodoende een handvat bij de ontwikkeling van LvD-projecten.

- **Wederzijdse afhankelijkheid; mondiale dimensie**

Dit thema heeft betrekking op inzicht in en begrip voor de samenhang tussen ecologische, economische en sociale aspecten. Bovendien is begrip van de interafhankelijkheid van de lokale, nationale en mondiale situatie van essentieel belang. Maatschappelijke sectoren dienen zich bewust te worden van de effecten van lokale handelingspraktijken op andere gemeenschappen in andere landen.

Bovenstaande figuur illustreert de meningen van internationale experts over de relatie tussen NME en LvD aan de hand van stellingen

▪ **Burgerschap en rentmeesterschap**

Het begrip voor rechten en verantwoordelijkheden om in beslissingsprocessen te participeren en gezamenlijk richting te geven aan een duurzame samenleving. Iedere persoon zou invloed moeten kunnen uitoefenen op onze toekomst.

▪ **Behoeften en rechten van toekomstige generaties**

Leren hoe we kunnen leven rekening houdend met de behoeften en rechten van anderen. Oog hebben voor de belangen in de samenleving en beseffen dat ons gedrag nu bepaalt hoe het leven in de toekomst zal zijn.

▪ **(Bio)diversiteit**

Het begrip voor het belang en de waarde van diversiteit voor onze levens -zowel culturele, sociale, economische als biologische diversiteit- en het besef dat onze levens zouden verarmen zonder diversiteit op elk van deze terreinen.

▪ **Kwaliteit van het leven**

Herkennen dat een randvoorwaarde voor duurzame ontwikkeling is dat deze ontwikkeling op een gelijkwaardige manier voordelen moet opleveren voor (groepen) mensen; het gaat er nadrukkelijk om, om het kwaliteit van het leven van iedereen te verbeteren, rijk en arm, Noord en Zuid.

▪ **Duurzame verandering**

Begrijpen dat er grenzen zijn aan de wijze waarop de wereld (met name rijke landen) zich kan ontwikkelen en dat de gevolgen van ongerichte en niet-duurzame ontwikkeling zijn: toenemende armoede, ontberingen en de aantasting van het milieu: nadelen voor alle mensen op deze aarde.

▪ **Onzekerheid en voorzorg**

Het besef dat we constant leren van onze daden en dat menselijke activiteiten onvoorziene gevolgen kunnen hebben; daarom moeten we een voorzichtige benadering kiezen bij de ontwikkeling van welvaart voor de mensen op aarde.

▪ **Thema's en doelgroepen in Provinciale Ambitie Statements**

De enorme breedte van het werkveld wordt weerspiegeld in de plannen van de provincies in het kader van het programma Leren voor Duurzaamheid. In de Provinciale Ambitie Statements worden onder meer de volgende thema's en doelgroepen geselecteerd voor het initiëren van projecten:

Thema's	Doelgroepen
<ul style="list-style-type: none"> • <i>vitaal stedelijk beheer / stadsvernieuwing</i> • <i>leefbaarheid</i> • <i>duurzaam waterbeheer</i> • <i>natuurbeheer</i> • <i>ecologische landbouw / landbouw en natuurbeheer</i> • <i>duurzaam consumeren</i> • <i>gebiedsgericht beleid</i> • <i>duurzaam verkeer en vervoer</i> • <i>duurzaam ondernemen</i> • <i>bedrijfsinterne Milieuzorg</i> • <i>agrarisch natuurbeheer</i> • <i>duurzaam bouwen</i> • <i>duurzame energie</i> • <i>duurzame bedrijfsterrinen</i> • <i>bestuurlijke verankering</i> • <i>milieucommunicatie</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>welzijnswerk</i> • <i>sociaal-cultureel werk</i> • <i>allochtonenorganisaties</i> • <i>vrouwenorganisaties</i> • <i>bedrijven</i> • <i>kunstsector</i> • <i>milieu-organisaties</i> • <i>agrarische sector</i> • <i>jongerenorganisaties</i> • <i>bestuurders, politici</i> • <i>gemeenten</i> • <i>waterschappen, organisaties die zich met waterbeheer bezig houden</i> • <i>musea</i> • <i>recreatiesector</i> • <i>lokale organisaties als dorpsraden, wijkcomités</i>

4 WAT IS LEREN?

leren, 1 wijzer maken; 2 onderrichten omtrent; 3 onderwijs geven; 4 preken; 5 doen inzien; 6 brengen tot; 7 noodzaken, verplichten tot; 8 een kundigheid verwerven; 9 studeren; 10 zich de gewoonte van iets eigen maken.

(Van Dale, Nieuw Nederlands Handwoordenboek)

“De wijze hoeft niet veel te weten, hij die veel weet hoeft niet wijs te zijn.” (Chinees gezegde)

“Een vat vol geleerdheid is nog geen wijsheid waard.” (Pythagoras)

“Not what you know, think or feel is important; what matters is what you do.”

“De wijze heeft geen onwrikbare beginselen. Hij past zich aan anderen aan.” (Lao Tse)

4.1 INTRODUCTIE

Er zijn duizenden boeken geschreven over hoe mensen leren; met andere woorden: hoe mensen kennis, inzicht, attitudes en vaardigheden verwerven. De oude Grieken hadden er al theorieën over. Onderwijskunde is inmiddels uitgegroeid tot een volwassen vakgebied dat onder meer gebruik maakt van inzichten uit de psychologie, pedagogie, andragogie, sociologie en neurologie.

In dit hoofdstuk wordt een korte schets gegeven van relevante stromingen en ontwikkelingen op het vakgebied. Daarnaast worden factoren geïdentificeerd die bepalend zijn voor het succes van activiteiten gericht op 'leren'. Zodoende wordt een kader geboden voor het ontwikkelen van succesvolle projecten gericht op LvD.

4.2 WAAROM KIJKEN NAAR VISIES OP LEREN?

▪ **Leerdoelen van LvD: Kennis, houding (waarden) en gedrag**

Projecten gericht op LvD bieden een leeromgeving voor doelgroepen. Deze leeromgeving dient zo geconstrueerd te worden dat de geformuleerde leerdoelen daadwerkelijk worden gerealiseerd. Leerdoelen kunnen betrekking hebben op kennis, houding en gedrag. Om realistische doelstellingen te formuleren, is inzicht vereist in het huidige kennisniveau, de huidige houding en het huidige gedrag van doelgroepen.

▪ **Leertheorieën verhogen effectiviteit**

Gezegden als 'al doende, leert men' duiden op een bepaalde visie op leren. De visie op leren wordt weerspiegeld in de strategie en methoden die worden ingezet om bepaalde leerdoelen te realiseren. In de meeste gevallen blijft deze visie impliciet. Veelal worden beslissingen gebaseerd op praktijkervaring en/of nuchter verstand. Echter, het overwogen 'ontwerpen' van projecten op grond van een expliciete en gefundeerde visie, vergroot de kans dat leerdoelen worden verwezenlijkt.

4.3 OBJECTIVISTISCHE LEERTHEORIEËN

▪ **Achtergrond objectivisme**

Twee psychologische stromingen hebben een belangrijk fundament geleverd voor leertheorieën: behaviorisme en cognitieve psychologie. De grondlegger van het behaviorisme, B. F. Skinner, zag positieve als negatieve stimuli als belangrijkste instrumenten om te leren. Behaviouristen zijn van mening dat zelfs het leren van capaciteiten van hoog niveau als kritisch denken en creativiteit een kwestie is van de leerlingen van de juiste prikkels te voorzien.

De cognitieve psychologie leverde een bijdrage door inzicht te verwerven in de processen van informatieverwerking, -opslag en herinnering. De werking van het geheugen is in kaart gebracht: de wijze waarop nieuwe informatie wordt gerelateerd aan bekende informatie en de manier waarop informatie van het korte- naar het lange termijngeheugen gaat. Deze inzichten bieden een fundering om kennis zo aan te bieden dat de overdracht er van optimaal verloopt.

▪ Kenmerken van objectivistische leertheorieën

De objectivistische visie op leren is primair gebaseerd op bovengenoemde stromingen en heeft de volgende kenmerken:

- 3 Objectivisten zijn van mening dat kennis een object is dat op zichzelf bestaat, buiten het menselijk brein. Leren vindt plaats wanneer kennis wordt overgebracht naar een leerling.
- 3 Leren wordt gezien als éénrichtingsverkeer; een proces van overdracht van kennis van de 'wetende' aan de lerende, de 'niet-wetende'.
- 3 Leren is een individueel en intern mentaal proces van informatieverwerving waarbij de leerling een passieve 'ontvangende' rol speelt

▪ Hoe kan het leerproces verbeterd worden?

Volgens de objectivistische visie kan het leerproces met name worden geoptimaliseerd door het lesmateriaal en de instructie te verbeteren.

- 3 Er wordt nadruk gelegd op het geleidelijk aanleren van begrippen. Bovendien is de relatering van nieuwe kennis aan reeds bekende begrippen en inzichten van doorslaggevend belang voor een effectief leerproces
- 3 Het beoogde leerresultaat met bijhorende tests moeten zorgvuldig en precies geformuleerd worden.
- 3 De nadruk moet liggen op individueel werk, minder op groepswork.
- 3 Er is voorkeur voor traditionele leer- en testmethoden: colleges/presentaties, werkbladen, activiteiten en tests met eenduidige antwoorden.

4.4 CONSTRUCTIVISTISCHE LEERTHEORIEËN

▪ Achtergrond constructivisme

Net als bij objectivisme, leverde de cognitieve psychologie een belangrijke bijdrage voor het constructivisme. Onderzoek wees uit dat onder meer motivatie en de toepassing van leerstof in praktijk situaties veel invloed hebben op leerprocessen. Mensen blijken betekenis te verlenen aan nieuwe kennis en ervaringen op grond van reeds aanwezige kennis. De opbouw van kennis van een individu volgt hierdoor niet noodzakelijk de logische opbouw van kennis in een vakgebied.

Vis is Vis (Lionni, 1970)

Dit kinderboek gaat over een vis die heel graag wil leren wat er op land gebeurt. Hij sluit vriendschap met een kikkervisje. Het kikkervisje wordt een kikker. Het is tijd om het land te verkennen. Als de kikker na een paar dagen weer zijn visse-vriend opzoekt, vertelt hij wat hij zoal gezien heeft: vogels, mensen en koeien. Het boek laat steeds plaatjes zien van de beelden die de vis heeft bij de omschrijvingen van de kikker. Elk beeld laat een visachtig dier zien: vogels zijn visen met vleugels, mensen zijn vissen die op hun staartvinnen lopen en koeien zijn vissen met uiers. Het verhaal illustreert zowel de creatieve kansen als de risico's van het feit dat mensen nieuwe kennis baseren op reeds aanwezige kennis.

▪ Kenmerken constructivisme

Constructivisme heeft de volgende kenmerken:

- 3 Constructivisme gaat er vanuit dat kennis wordt geconstrueerd in het menselijk brein op grond van voorkennis en door ervaringen. Mensen ontwikkelen zodoende eigen unieke versies van kennis.
- 3 Terwijl in de objectivistische leertheorieën leren wordt gezien als een individueel proces dat zich louter in het hoofd van een lerende afspeelt, wordt leren nu veeleer gezien als iets dat onlosmakelijk verbonden is met de context, de omgeving van de lerende. Deze context kan zowel bestaan uit personen, een sociale context, als uit ondersteunende middelen die bij het leren een rol kunnen spelen.

De volgende afbeeldingen illustreren dat wat mensen waarnemen afhankelijk is van context en voorkennis.

Bovenstaande figuur is ambigu: er kan zowel een konijn als een eend in worden herkend, afhankelijk van de context; het is echter niet mogelijk om beiden tegelijk waar te nemen ('Gestalt Switch', bron: De ontwikkeling van de wetenschap, De Vries, 1985)

A

Een ambigu tekening: oude vrouw of jonge vrouw (A) Ambigu en even waarschijnlijk gezien te worden als een jonge of een oude vrouw. (B) en (C) zijn relatief minder ambigu en worden bij voorkeur gezien als respectievelijk de jonge en de oude vrouw.

Als proefpersonen eerst afbeelding (B) of (C) te zien krijgen, zullen ze later eerder geneigd zijn om afbeelding (A) ook op die manier te zien.

(Gleitman, Basic Psychology, 1985)

B

C

▪ Hoe kan het leerproces verbeterd worden?

Volgens de constructivistische visie moet het verbeteren van het leerproces worden gezocht in het optimaliseren van de leeromgeving, het scheppen van de voorwaarden waardoor de lerende komt tot kennisconstructie; het actief opbouwen van kennis:

- 3 De leeromgeving moet inspelen op voorkennis en ervaring.
- 3 De leeromgeving moet de lerende uitdagen door relevante en authentieke probleemsituaties aan te bieden of mogelijkheden om al experimenterend een beeld te verwerven van de werkelijkheid. De nadruk ligt op leren door het oplossen van problemen en het onderzoeken van verschillende mogelijke antwoorden (meerdere 'waarheden' zijn mogelijk).
- 3 De lerende moet de mogelijkheid hebben om op interactieve wijze de eigen kennis te confronteren met die van anderen, mede-lerenden of experts. De nadruk ligt op groepswork, minder op individueel werk.
- 3 Leerdoelen dienen globaal te worden geformuleerd.
- 3 Er is voorkeur voor alternatieve leer- en testmethodes: exploreren van open vragen en scenario's, onderzoek verrichten en producten ontwikkelen, opstellen van verslagen van verrichte activiteiten en resultaten.

Basisprincipes van recente leertheorieën:

- 3 Leren is primair de zaak van de lerende
- 3 Leren bouwt verder op reeds aanwezige kennis en ervaring
- 3 Leren is een actief proces
- 3 Leren is experimenteren
- 3 Leren is het meest effectief in authentieke situaties
- 3 Leren is een sociaal proces

4.5 IMPLICATIES VOOR LVD PROJECTEN

Een theoretische verkenning is interessant, maar wat betekent het voor Lvd projecten? Uit de notitie NME 21 en de beleidsnotities van de Stuurgroep blijkt dat er voor gekozen is om een overwegend constructivistische benadering prioriteit te geven. De leertheorie biedt een leidraad voor het succesvol ontwikkelen van projecten op grond van deze benadering waarin de lerende en de context centraal staan. Echter, opgemerkt moet worden dat voor sommige doeleinden een aanpak die zich primair richt op het gestructureerd aanbieden van kennis effectiever is. Aanbeveling aan mensen die Lvd projecten initiëren is om:

- 3 bewust stil te staan bij de kenmerken van de 'lerenden' (de doelgroepen)
- 3 helder te formuleren welke leerdoelen centraal staan
- 3 een afgewogen beslissing te nemen over de benadering die het meest effectief wordt geacht in een specifieke situatie (ook een combinatie van de benaderingen kan in sommige situaties effectief zijn)
- 3 op grond van de gekozen benadering een gefundeerde selectie te maken van methoden die worden toegepast

In het volgende hoofdstuk wordt nader ingegaan op factoren die het succes van Lvd-projecten bepalen.

Relevante vragen bij het initiëren van LvD-projecten

Lerenden (doelgroepen)

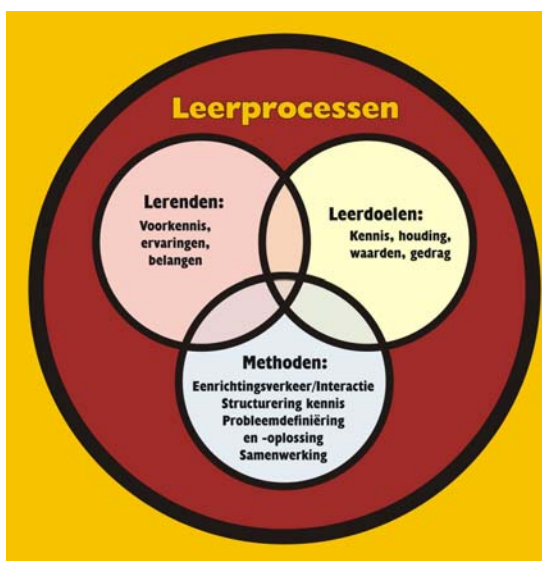
- 3 Wat is de voorkennis?
- 3 Welke houding heeft men?
- 3 Welke waarden spelen een centrale rol?
- 3 Welk gedragspraktijken en gewoonten zijn relevant?

Leerdoelen

- 3 Welke kennis wil ik overdragen? Welke houdings- en gedragsverandering wordt nagestreefd? Wat zijn de leerdoelen?
- 3 Hoe kan ik de kennis structureren?

Leeromgeving, processen

- 3 Welke context is relevant? Welke organisaties, personen en belangen spelen een rol?
- 3 Welke concrete probleemsituaties zijn geschikt?
- 3 Welke methoden en middelen zijn beschikbaar? Welke zijn het meest effectief?
- 3 Hoe wordt bepaald of de leerdoelen zijn gerealiseerd?

Belangrijke elementen van leerprocessen

5 AAN DE SLAG: SUCCESFACTOREN VOOR LvD-PROJECTEN

“De man met een nieuw idee is een dwaas, tot het idee een succes blijkt te zijn.” (Mark Twain)

“Het smakelijke, veel begeerde succes vereist vele ingrediënten, oneindige toewijding en moeizaam te verwerven kookkunst.” (Anoniem)

“Wie alles luchtig opneemt, kan geen succes hebben; maar wie geen succes heeft, moet dat luchtig opnemen.” (Tang Hsien Tzu)

5.1 WAT MAAKT EEN PROJECT SUCCESVOL?

Er zijn honderden tips te geven voor het opzetten van LvD-projecten; maar wat is nu bepalend voor succes? In dit hoofdstuk wordt ingegaan op factoren die van cruciale invloed zijn op de slaagkans van LvD-projecten. Deze succesfactoren worden toegelicht aan de hand van praktijkvoorbeelden, met name van projecten die zijn uitgevoerd in het kader van Extra Impuls NME 1996 – 2000. In het volgende hoofdstuk worden handvatten geboden voor het opzetten van LvD-projecten aan de hand van een stappenplan.

5.2 MOTIVATIE EN BETROKKENHEID DOELGROEPEN

De mensen die bij LvD-projecten betrokken worden, zijn werkzaam in een scala van maatschappelijke sectoren; de onderwerpen kennen een enorme diversiteit. Er is echter één essentieel gemeenschappelijk kenmerk: er wordt hen gevraagd activiteiten uit te voeren *naast* hun normale werk en bezigheden. Het kost vaak veel moeite om mensen zo ver te krijgen dat ze tijd en energie vrijmaken voor activiteiten die niet tot hun reguliere takenpakket behoren, zo blijkt, het belang van de werkgever moet primair voor ogen worden gehouden. Indien het gaat om LvD-projecten die beroep doen op doelgroepen in hun vrije tijd (bijvoorbeeld duurzame ontwikkeling in de buurt, de voetbalvereniging, etcetera), wordt ‘geconcurrereerd’ met andere activiteiten (gezin, huishouden, sport, etcetera).

Het volgende voorbeeld betreft geen LvD-project ‘pur sang’, maar het illustreert wel hoeveel moeite het kost om mensen bij een project te betrekken.

Het programma ‘Het Nieuwe Rijden’ van Novem (Nederlandse onderneming voor energie en milieu) heeft als doel om weggebruikers bewust te maken van de invloed van rijstijl op brandstofverbruik en daarmee op het milieu. Er is door een gerenommeerd rijtraininginstituut een cursus ontwikkeld waarin automobilisten geleerd wordt wat de invloed is van het gebruik van fossiele brandstoffen op onze planeet, en waarin zij getraind worden in een rijstijl die gemiddeld 10% brandstofbesparing oplevert, die veiliger is en die beter is voor de auto. In samenwerking met verzekeringsmaatschappij Polis Direct kregen 5.000 leden als pilot de cursus gratis aangeboden op een locatie bij hen in de buurt. 650 automobilisten gaven zich op voor de training. Slechts 300 automobilisten (6%) hebben daadwerkelijk de training gevolgd. Onderzoek wees uit dat weliswaar zo’n 80% van de klanten van Polis Direct geïnteresseerd is in de gratis rijstijltraining, maar slechts een klein deel bereid is er één dagdeel aan op te offeren: de meeste klanten geven in de praktijk voorrang aan ‘dagelijkse beslommeringen’.

Uit de praktijk blijkt dat het succes van LvD-projecten staat of valt met de motivatie van de doelgroep. LvD-projectleiders dienen bij de ontwikkeling en start van een project de doelgroep ‘over de streep trekken’. De belangrijkste vraag die in een zo vroeg mogelijk stadium beantwoord moet worden, is dan ook:

Hoe krijg je doelgroepen zo ver dat ze gaan denken over de concrete invulling van duurzaamheid en dat ze meewerken aan oplossingen?

Enthousiasme van projectpartners en doelgroepen is dus onontbeerlijk voor het welslagen van LvD-projecten. De eerste reactie is vaak afwachtend en ‘koel’ blijkt in de praktijk; het is aan de projectleider om er voor te zorgen dat deze afwachtende houding om te buigen naar betrokkenheid. En dat is geen eenvoudige opgave.

Factoren die bepalend zijn voor het verkrijgen van betrokkenheid komen in de volgende paragrafen en in het volgende hoofdstuk aan bod.

“ Vijftig experts uit dertig landen namen deel aan het internationale internet debat over ‘Education for sustainable development’ (ES-Debate). Naast de intensieve en enthousiaste deelname van deze experts, zie ik de bijdrage aan een visie-ontwikkeling als een succes van het project. Het veld van natuur- en milieueducatie is sterk in ontwikkeling. Velen worstelen met de vraag: wat is educatie voor duurzame ontwikkeling en hoe breng je het in de praktijk? Voor mensen die hier dagelijks op concreet niveau mee te maken hebben, is het niet makkelijk om over dit soort ingewikkelde vragen na te denken. Het debat heeft inzicht opgeleverd in de verschillende visies op educatie voor duurzaamheid. Bovendien wordt de brug naar de praktijk geslagen: er worden voorbeeldprojecten beschreven, succes- en faalfactoren komen uitgebreid aan bod en er worden ideeën gegeven over de invulling van lokale, nationale en internationale programma’s en projecten. De Secretaris Generaal van de VN noemt in een voortgangsrapportage het ESDebate als één van de belangrijke bijdragen aan de ontwikkeling van het werkveld.

Frits Hesselink (HECT Consultancy)

“ We hebben met de twaalf Milieu Federaties gekeken naar de wisselwerking tussen milieu en economie. De eerste reactie van sommigen was: ‘wij houden ons niet bezig met economie’. Maar ongeacht of het over landbouw gaat of over industrie: duurzame oplossingen hebben nu eenmaal economische consequenties. Ik vond het heel leuk om te merken dat dit begrip groeide bij degenen die aanvankelijk twijfelden over het nut van het project. Gedurende de rit ontstond steeds meer enthousiasme over de waarde van het project.

Peter van der Veer (Stichting Natuur en Milieu)

“ Ik ken de wereld van het welzijnswerk heel goed en zag potentie in de samenwerking met natuur en milieu. In het begin moet je alles uit de kast trekken. Je wordt gezien als vreemde eend in de bijt. Men keek met een schuin oog naar de ideeën. NME-organisaties twijfelden aanvankelijk over de meerwaarde. Welzijnswerkers bij gemeenten eveneens. Maar door gemeenschappelijke thema’s concreet in te vullen wordt de brug tussen deze werelden geslagen. De start, de eerste stap is dus heel moeizaam. Het is dan ook heel plezierig als je merkt dat men gaandeweg in de aanpak begint te geloven.

Rijk Scheer (Ecokids)

5.3 ONTWIKKELING VISIE OP DUURZAME ONTWIKKELING

▪ Concretiseren duurzame ontwikkeling lastig maar noodzakelijk

Zoals uit de hoofdstukken 2 en 3 al bleek, worstelen projectpartners en doelgroepen met de begrippen duurzaamheid, duurzame ontwikkeling en Leren voor Duurzaamheid. Het is met name lastig om het te concretiseren: wat impliceert duurzaamheid nu eigenlijk in praktijksituaties? Welke beslissingen en keuzes moeten er worden genomen? Het verkennen van deze vragen vormt voor de meeste LvD-projecten een onmisbaar element in de fase waarin het project wordt gedefinieerd en de leerdoelen worden vastgesteld. Zonder gedeelde visie is het moeilijk om doelgroepen en projectpartners te motiveren en daadwerkelijk te betrekken.

Doelgroepen hebben veelal behoefte aan concrete inzichten en handelingsperspectieven en niet zozeer aan algemeenheden en abstracties. Echter, kenmerkend voor Leren voor Duurzaamheid is dat concrete handelingsperspectieven geïdentificeerd moeten worden op grond van een analyse van de ecologische, economische en sociale aspecten van het ‘probleem’ waar een project op is gericht. In de startfase van de meeste LvD-projecten is dus een gezamenlijke analytische verkenning vereist. Gewenst resultaat is een gedeelde visie op duurzame ontwikkeling met betrekking tot een bepaald probleem en het vaststellen van leerdoelen ten aanzien van kennis, houding, waarden en gedrag. In de bijlagen zijn enkele oefeningen opgenomen die als hulpmiddel kunnen dienen om deze visie helder te krijgen.

“ We wilden een debat organiseren over duurzaamheid met het bedrijfsleven in de regio. Uit strategisch oogpunt zijn we daarbij aangesloten op het Stadsvisieproject Tilburg 2009. Toen we in een oriënterende fase het Bedrijvenoverleg Regio Tilburg (BORT) uitnodigden om aan het debat deel te nemen, reageerde men in eerste instantie afhoudend. Het probleem was dat BORT nog geen lange termijn visie had ontwikkeld: ‘we houden ons primair bezig met lobby & belangenbehartiging, je overvraagt ons’, was de eerste reactie. COS heeft BORT toen gesteund met de ontwikkeling van een visie. Uiteindelijk werd dit zeer waardeerd. De contacten tussen COS en het bedrijfsleven hebben door het project een impuls gekregen.

Jos Wielders (COS West en Midden Brabant)

“ Theo Kuijpers van de gemeente Den Haag kreeg het idee om een Masterclass over Leren voor duurzaamheid te organiseren. Doel van deze Masterclass was om inzicht te krijgen in hoe je in de praktijk sociale leerprocessen over duurzame ontwikkeling kunt opzetten. De deelnemers hebben veel geleerd over hoe je het vage begrip ‘duurzaamheid’ kunt concretiseren vanuit je eigen beleving en situatie. Hoe bepaal je nu of het project een succes was? Er moet in ieder geval wat gebeuren met de betrokkenen, en ik krijg de indruk dat het veel te weeg heeft gebracht. Alle deelnemers waren enthousiast en deden hun best. De opkomst op de zes tweewekelijkse bijeenkomsten was zeer hoog. Daarnaast heeft het project inhoudelijk veel opgeleverd. Ook hebben we inzicht gekregen in hoe je met succes een Masterclass kunt organiseren.”

Harm Blanken (NovioConsult)

5.4 AANSLUITEN OP BELEVINGSWERELD EN BELANGEN DOELGROEPEN

▪ Verplaatsen in projectpartners en doelgroepen

Uit hoofdstuk 4 blijkt dat het aansluiten op de belevingswereld en de belangen van partners en doelgroepen essentieel is om leerdoelen met succes te verwezenlijken. Een logische consequentie hiervan is dat niet de eigen ideeën over duurzaamheid als uitgangspunt worden genomen, maar de ideeën en beelden van de doelgroep.

Aangezien de doelgroep in veel gevallen aanvankelijk weinig ideeën en beelden over duurzaamheid heeft -mede door de vaagheid van het begrip- is het zoals uit de vorige paragraaf bleek nodig om te werken aan visie-ontwikkeling. Hiervoor moeten LvD-projectleiders zich echt verplaatsen in je doelgroep. Wat vinden de mensen met wie je wilt samenwerken en die je wilt bereiken belangrijk? Welke wensen en belangen hebben ze? Met welke toon moet je ze aanspreken? Pas als antwoord op deze vragen wordt verkregen, kan een voor de doelgroep aantrekkelijk aanbod worden ontwikkeld. Er wordt nog vaak aanbodgericht gewerkt; een benadering die veelal leidt tot producten die onvoldoende aansluiten op de behoeften van de afnemers.

“ Er wordt nog steeds vaak achter het bureau iets ontwikkeld. De kans is dan groot dat je de plank mis slaat. En vaak kun je niet meer opnieuw beginnen. Je moet er een gewoonte van maken om van te voren de behoefte van de doelgroep te peilen. Vanuit die gedachte hebben we ter voorbereiding een telefonisch onderzoek uitgevoerd onder ondernemers in de regio. We hebben gevraagd aan bedrijven gevraagd wat ze zouden willen leren over duurzaamheid, welke problemen ze hier mee ervaren en welke middelen aanspreken. Ons aanbod sluit nu zowel qua vorm als qua inhoud aan op de wensen van het bedrijfsleven.

Terry Zoete
(SRM Milieudienst Regio Eindhoven)

“ Als je niet alleen gelijk wilt hebben, maar ook gelijk wilt krijgen, moet je de taal spreken van degenen die je wilt beïnvloeden. De tijd van agendering van het milieuvraagstuk is voorbij. Milieuorganisaties moeten nadenken over implementatie. Dat betekent onder meer dat je negatieve economische effecten van milieumaatregelen moet onderkennen. En dat je daar zoveel mogelijk met de ‘slachtoffers’ een oplossing voor moet zoeken, bijvoorbeeld door compensatie.”

Peter van der Veer (Stichting Natuur en Milieu)

“ Onze inzet was dat de top van het bedrijfsleven en de overheid zou komen naar een debat over duurzaamheid. Dat betekent: geitenwollensokken uit en stropdas aan als je op pad gaat om mensen warm te maken! Ook brochures en uitnodigingen moeten dan professioneel ogen. En de ambiance is uiteraard van belang. Het debat was dan ook in de stadsschouwburg. Door deze aanpak voelden sleutelpersonen zich aangesproken: het debat werd een groot succes en kreeg zeer veel aandacht in de media.

Jos Wielders (COS West en Midden Brabant)

▪ Bereid zijn om ‘concessies’ te doen

Er is dus veel begrip voor andere belevingswerelden vereist. De eigen perspectieven moeten losgelaten kunnen worden. Het is belangrijk om te beseffen dat dit impliceert dat LvD-projectleiders in veel gevallen concessies moeten doen. Hoge ambities over fundamentele en vergaande veranderingen zijn over het algemeen niet realistisch. In een gezamenlijke verkenning met de partners en de doelgroep kan bekeken worden welke stappen wenselijk en haalbaar zijn.

“ Oorspronkelijk wilden we op gemeentelijk niveau bij een bouwproject betrokken worden en laten zien hoe je op een duurzame manier met water om kan gaan. We wilden een stukje van de regie op ons nemen. Dit bleek te ambitieus. Gemeenten vinden het te bedreigend en wilden dus niet meewerken. Ze hebben een meer praktische behoefte en staan bijvoorbeeld wel open voor ondersteuning bij voorlichting. Daar hebben we ons aanbod op aangepast: er zijn vier bijeenkomsten georganiseerd waar ambtenaren, woningbouwcorporaties en bewoners aan deelnamen. Hier kregen we wèl positieve reacties over.

Tinco Licklama (Stichting Reinwater)

“ Je moet precies weten wat de leerling beweegt. Die is niet geïnteresseerd in CO²-uitstoot maar in scooters en cd's. Als je ze vraagt: 'zullen we een milieuproject doen?' roept bijna iedereen: 'nee!'. Voorop staat dat jongeren ons aanbod leuk moeten vinden. We weten door onderzoek dat de huidige generatie jongeren op een andere manier denkt en handelt dan vorige generaties. De opkomst van informatietechnologie heeft er toe geleid dat jongeren op een andere manier informatie verzamelen en verwerken. Ook blijkt dat jongeren erg op zichzelf zijn gericht. Het materialisme voert hoogtij. Op deze belevingswereld moeten onze lesmaterialen en methoden dus aansluiten. Daarnaast verplaatsen we ons in de docent. Heb je wel eens een postvakje van een leraar gezien? Leraren worden overstelpt met informatie! Dat leidt tot de reactie 'geen tijd-geen zin'.... Onze aanpak is uniek omdat we bij docenten langs gaan om ze het concept te laten beleven, ze kunnen bovendien een voorbeeldles krijgen en een 'training on the job'. We laten zien dat ze hun eigen doelen kunnen realiseren met ons aanbod en dat de kinderen het ook nog leuker vinden!

Aart Hageman (Codename Future)

5.5 ONTWIKKELEN STRATEGISCHE ALLIANTIES

▪ **Verbreiding netwerk vereist**

Randvoorwaarde voor duurzame ontwikkeling is dat inspanningen niet beperkt blijven tot enkele maatschappelijke sectoren en doelgroepen. Dit impliceert dat organisaties betrokken moeten worden bij LvD-projecten die totnogtoe geen sterke rol hebben gespeeld hebben in het veld. De ontwikkeling van nieuwe samenwerkingsverbanden is dan ook een belangrijke succesfactor om de doelstellingen van het Programma Leren voor Duurzaamheid te kunnen realiseren. NME-organisaties hebben in de loop van de jaren een netwerk opgebouwd. Verbreiding van dit netwerk is een belangrijk speerpunt voor de komende jaren.

▪ **Benutten expertise samenwerkingspartners**

Door eerst te rade te gaan bij organisaties die ervaring hebben op een bepaald probleemgebied, wordt het mogelijk om snel en effectief een geschikte aanpak te ontwikkelen, zo blijkt in de praktijk. Samenwerking met strategische partners is vaak zelfs een randvoorwaarde voor succes bij LvD-projecten; zowel de 'dienst' -LvD in plaats van NME- als de markt -nieuwe sectoren en doelgroepen- zijn nieuw (zie voorbeeld bedrijfsleven).

Strategische allianties in het bedrijfsleven als voorbeeld

Hoe pakt het bedrijfsleven de lancering van nieuwe diensten in nieuwe markten aan? Het blijkt dat samenwerking met andere bedrijven meestal een onmisbaar instrument is.

Indien het streven is om een nieuwe markt aan te boren met een bestaand product/dienst, wordt vaak een overeenkomst gesloten met een bedrijf dat met andere producten reeds actief is in deze nieuwe markt. Hetzelfde geldt voor de situatie als een bedrijf een geheel nieuw product/dienst wil lanceren in een bestaande markt; dan wordt veelal samenwerking gezocht met een bedrijf dat reeds actief is met dit product/dienst in andere markten. Overigens wordt in marketingliteratuur er op gewezen dat het zeer lastig is om een nieuw product in een nieuwe markt te introduceren: in deze situatie zijn er erg veel onzekerheden. Dit onderstreept het belang van samenwerking voor LvD-projecten: zowel de 'dienst' (LvD in plaats van NME) als de markt (nieuwe sectoren en doelgroepen) zijn nieuw.

	Bestaande markt	Nieuwe markt
Bestaand product	Business as usual	Samenwerking met marktpartijen die: <ul style="list-style-type: none"> de doelgroep door en door kennen beschikken over communicatiekanalen gericht op de doelgroep
Nieuw product	Samenwerking met marktpartijen die: <ul style="list-style-type: none"> vergelijkbaar product reeds in andere markten aanbieden over kennis/vaardigheden/technologie beschikken waarmee het product kan worden ontwikkeld 	Leren voor duurzaamheid: zowel 'dienst' als 'markt' zijn nieuw. Marktintroductie zeer lastig, samenwerking met marktpartijen genoemd in boven- en nevenstaand kwadrant onontbeerlijk voor succes.

“ Het doel van het project ‘Milieu en economie regionaal’ is om een samenwerkingsverband op te zetten tussen hoger onderwijs en bedrijfsleven. Deze samenwerking moet uitmonden in concrete voorbeeldprojecten waarin beide partijen participeren. Het blijkt namelijk dat onderwijsinstellingen veel ideeën hebben om duurzaamheid in de praktijk te brengen. Er wordt hard gewerkt om methoden op dit terrein te ontwikkelen, bijvoorbeeld milieuvriendelijke productontwikkeling. Onderwijsinstellingen hebben bedrijven nodig waar de methoden op hun waarde kunnen worden getoetst. Ondernemers hebben als probleem dat ze onvoldoende tijd hebben om een nieuwe aanpak te ontwikkelen en uit te proberen. Door beide partijen met elkaar in contact te brengen en door samen projecten uit te voeren ontstaan nieuwe kansen.

Terry Zoete
(SRE Milieudienst Regio Eindhoven)

“ Het welzijnswerk maakt zich zorgen over de ‘verslonzing’ van buurten. Ambtenaren bij gemeenten en medewerkers van NME-centra vragen zich af hoe ze op een goede manier invulling kunnen geven aan buitenschoolse activiteiten. Samenwerking tussen het buurtwerk en natuur- en milieueducatie biedt nieuwe mogelijkheden voor beiden. Het Ecokidsprogramma bundelt de krachten. In de praktijk blijkt dit veel op te leveren

Rijk Scheer (Stichting Ecokids)

“ Door het project ‘Milieu en Economie Regionaal’ werd duidelijk dat sommige Milieu Federaties zeer actief zijn in sociaal-economische netwerken op provinciaal niveau, terwijl andere Milieu Federaties hier niet of nauwelijks bij betrokken zijn. Het project was voor deze organisaties aanleiding om aansluiting te zoeken bij deze netwerken. Deze verbreding van perspectief en relaties zie ik als een van de successen van ons project.

Peter van der Veer (Stichting Natuur en Milieu)

“ Ter voorbereiding hebben we veel gesprekken gevoerd met mensen die veel ervaring hebben op dit gebied. Een medewerker van de provincie Noord Brabant weet veel over het organiseren van masterclasses. Daar hebben we dankbaar gebruik van gemaakt. Daarnaast hebben we mensen betrokken die weten wat het bedrijfsleven aanspreekt. Een suggestie was bijvoorbeeld om voor de cd-rom en voor de masterclasses geld te vragen. Geen hoog bedrag, maar wel een eigen bijdrage. De ervaring leert namelijk dat het project dan serieuzer wordt genomen. Wij deden totnogtoe alles gratis vanuit de gedachte dat de drempel zo laag mogelijk moet zijn. Dat klopt dus niet! In de perceptie van het bedrijfsleven betekent een prijskaartje namelijk een hogere kwaliteit. Uiteindelijk bereik je zo meer mensen in deze sector, leert de ervaring. Voor ons is dit een nieuwe invalshoek.

Terry Zoete (SRM Milieudienst
Regio Eindhoven)

“Ter voorbereiding op het internationale internetdebat ‘ESDebate’, hebben we andere internetdebatten bestudeerd en hebben we gesproken met experts die veel ervaring hebben op dit gebied. Het blijkt dat er vaak een kleine kern is van deelnemers die zeer actief meedoet. De minder actieve deelnemers raken hierdoor al snel de draad kwijt en haken af. Daarnaast blijkt dat vaak ellenlange essays als bijdrage worden opgestuurd. Deze stukken hadden de deelnemers in kwestie waarschijnlijk al op de harde schijf staan; wel zo makkelijk dus. Het is allemaal heel begrijpelijk: een debat breekt immers in in iemands dagelijkse routine. Actieve participatie kost veel tijd. En iedereen heeft het druk met andere prioriteiten. Daarom hebben we een aanpak ontwikkeld die de deelnemers sterk betrokken houdt. Je moet zo veel mogelijk leren van de fouten die anderen gemaakt hebben. Er is altijd wel een project uitgevoerd dat lijkt op datgene waar je mee bezig bent.”

Frits Hesselink (HECT Consultancy)

5.6 INSPELEN OP AGENDA'S VAN PROJECTPARTNERS EN DOELGROEPEN

Deze succesfactor is een logisch gevolg van het uitgaan van de behoeften en wensen van projectpartners en doelgroepen. De praktijk leert dat als een project aansluit op de punten die reeds op de agenda staan, de kans aanzienlijk groter is dat het aanslaat.

“ Het succes van het project was voor een groot deel te danken aan de timing: het juiste project op het juiste moment. We wisten ruim van te voren dat de gemeente debatten ging organiseren in het kader van het stadsvisieproject Tilburg 2009. Toen dachten we: ‘héééééé, dit is het aangewezen moment om invloed uit te oefenen’. De gemeente vond het een geweldig idee om een debat met het bedrijfsleven over duurzaamheid te organiseren. Als je weet dat je ideeën worden gewaardeerd, is het makkelijker om ook andere mensen te interesseren. De gemeentelijke top -inclusief de betrokken wethouders- en sleutelpersonen uit het bedrijfsleven waren aanwezig tijdens het debat.

Jos Wielders (COS West en Midden Brabant)

“ Door het project hebben we een duidelijker beeld van wat er speelt bij gemeenten en welke vragen ze hebben. We weten beter waar ze behoefte aan hebben. In de toekomst willen we aansluiting zoeken bij regionale problemen die op de agenda staan. We zijn van plan om meer maatwerk te bieden. In de praktijk betekent dat op het juiste moment contact opnemen met een goed aanbod, bijvoorbeeld: ‘we willen een presentatie geven over stedelijk waterbeheer’ als dit thema geagendeerd is. En of de invalshoek dan primair de techniek is of de beleving van bewoners laten we van de wensen van de betrokkenen afhangen.

Tinco Licklama (Stichting Reinwater)

5.7 BENUTTEN MOGELIJKHEDEN VOOR PUBLICITEIT

Publiciteit komt de projectresultaten ten goede, zo blijkt in de praktijk. De kans dat anderen iets met de resultaten doen neemt er door toe. Bovendien krijgen het project en de ontwikkelde producten zo een goed imago. Collega-organisaties en gemeenten zullen ook om deze reden eerder geneigd zijn om soortgelijke activiteiten te ontplooiën. Ook de partners en de doelgroepen die aan het project hebben meegewerkt, waarderen publiciteit. Het draagt bij aan het gevoel dat het werk een zeker belang heeft gehad.

“ Door mee te liften met de stadsdebatten over Tilburg in de toekomst, kregen we erg veel publiciteit. Dat heeft veel waarde: ook het bedrijfsleven dat niet bij het duurzaamheidsdebat betrokken was en de burgers worden zo bereikt. Ik ben van mening dat je als organisatie een keer per jaar flink op de pauken moet slaan. Zo word je op de kaart gezet. Goed kijken om je heen wat kansen zijn, en dan echt iets uit de kast trekken dat indruk maakt.

Jos Wielders (COS West en Midden Brabant)

“ Het *Ecokids* programma ligt ontzettend goed in de publiciteit. Er is ook altijd een bijzondere slotbijeenkomst. De kinderen ontvangen een certificaat dat bijvoorbeeld wordt uitgereikt door een wethouder die ze toespreekt als ‘wereldburgers van de toekomst’. Dat vinden die kinderen geweldig. Journalisten raken enthousiast doordat er concrete invulling wordt gegeven aan duurzame ontwikkeling. Je komt het niet elke dag tegen dat kinderen werken aan een betere buurt. ‘Goh, dat kinderen zich in deze tijd dààr voor inzetten’, is de reactie. Ook de samenwerking met projecten in de Derde Wereld spreekt tot de verbeelding. De publiciteit verhoogt weer de betrokkenheid van betrokkenen bij gemeenten.

Rijk Scheer (Stichting Ecokids)

“ We wilden met *Codename Future* jongeren bereiken. Daarvoor hebben we een methode ontwikkeld die op scholen kan worden gebruikt. Vaak stoppen projecten als een bepaald product gereed is. En dan blijft het product vervolgens op de plank liggen. Ik zie het als een succes dat we *Codename Future* zo hebben aangepakt dat het nu zelfstandig is en op eigen benen staat. Het is een van de weinige projecten in dit veld die zijn eigen broek kan ophouden. We werken hier met twintig medewerkers en krijgen onder meer opdrachten van de ministeries VROM, LNV en V & W. Ook worden we gesponsord, bijvoorbeeld door Amnesty, Novib, Shell en energiebedrijven. Inmiddels bereiken we 30.000 jongeren.

Aart Hageman (Codename Future)

5.8 CONTINUÏTEIT EN DOORWERKING EFFECTEN

Een project is per definitie begrensd in de tijd. Uiteraard zijn ook de middelen begrensd. Er komt altijd een dag dat de eindproducten worden opgeleverd en het eindverslag moet worden opgesteld. Toch is continuïteit een belangrijke succesfactor voor het bereiken van structurele resultaten. De kansen op lange termijn effecten nemen toe als hier bij het opstellen van het projectplan al rekening mee wordt gehouden.

Het is raadzaam om in een zo vroeg mogelijk stadium de volgende vragen te beantwoorden:

- 3 Wat doen we als het project is afgerond?
- 3 Hoe brengen we de resultaten onder de aandacht?
- 3 Welke vervolgvactiteiten lijken zinvol?
- 3 Wat is er voor nodig om deze activiteiten uit te voeren?
- 3 Wat zijn mogelijke financieringsbronnen voor vervolgvactiteiten?
- 3 Hoe onderhouden we de nieuwe samenwerkingsrelaties die zijn opgebouwd?
- 3 Hoe houden we contact met de nieuwe doelgroepen die bij het project zijn betrokken?

“ De bijeenkomsten met ‘vakbondsmensen’ en ‘milieumensen’ leidden er toe dat de partijen meer begrip voor elkaar kregen. Om een ‘duurzame’ betere verstandhouding tussen de vakbond en de milieubeweging te ontwikkelen, is meer nodig dan enkele bijeenkomsten. Helaas werd het vervolgproject niet gehonoreerd. En dan merk je dat het effect niet beklijft. Wel zijn er op individueel niveau nieuwe contacten ontstaan. Voor het tot stand brengen van een structurele intensievere samenwerking is echter meer vereist.”

Wijnand Duijvendak (Milieudefensie)

“ Een van de doelen van de *Masterclass* was om inzicht te krijgen hoe je in de praktijk sociale leerprocessen kunt organiseren. Belangrijke vraag na afloop van het project is: wat is nu de doorwerking naar anderen? Daar moet je dus gericht aan werken. We gaan nu een draaiboek ontwikkelen voor de organisatie van een effectieve *Masterclass*. Publiciteit is vervolgens belangrijk om de resultaten te verspreiden. Daarom laten we artikelen over het project schrijven en gaan we redacties benaderen van tijdschriften die door de doelgroep worden gelezen. Zo wordt voorkomen dat alleen een kleine groep voordeel heeft van de nieuwe inzichten.

Harm Blanken (NovioConsult)

“ Als overheid werken we nog steeds te veel aan projecten die vandaag beginnen en morgen afgelopen zijn. Dan bloeden ze dus dood. Ik vind dat je niet alleen processen moet initiëren, je moet het proces ook afmaken. Als de bal eenmaal rolt, moet je zorgen dat ie door blijft rollen. Daar is nu eenmaal af en toe een zetje voor nodig. We streven er dan ook heel bewust naar dat het niet een éénmalig project blijft. Dus niet stoppen nadat het samenwerkingsverband tussen bedrijven en onderwijsinstellingen tot stand is gekomen. Maar ook de weg wijzen, lobbyen voor subsidieaanvragen voor projecten en op andere manieren steun en stimulans blijven bieden.

Terry Zoete (SRM Milieudienst
Regio Eindhoven)

“ We wilden een kleine club blijven omdat er geen structurele subsidies beschikbaar zijn en we continuïteit nastreven. Tijdens het project is daarom op een slimme manier bekeken hoe vervolgvactiteiten gestimuleerd kunnen worden. We hebben een informatieboek opgesteld met een uitgebreide toelichting en concrete voorbeelden van Ekokids programma's. Ook is er een tentoonstelling en een leskist beschikbaar. Mede door de publiciteit over het project is de kans op vervolgvactiteiten toegenomen. Zo wordt er nu een Ekokids junior programma gestart dat gesteund wordt door het VSB fonds. De gemeente Gouda gaat in alle buurthuizen een Ekokid programma opstarten en heeft een parttime medewerker hiervoor beschikbaar gesteld. Gemeenten tonen veel belangstelling voor het informatieboek en bellen regelmatig voor inlichtingen.

Rijk Scheer (Stichting Ekokids)

“ Het internetdebat 'ESDebate' heeft veel materiaal opgeleverd. We wilden er voor zorgen dat de inzichten zo breed mogelijk worden verspreid. Helaas had de NCDO geen budget beschikbaar om veel publiciteit te geven aan de resultaten. We zijn toen op zoek gegaan naar andere financieringsmogelijkheden. De IUCN bleek bereid een publicatie over het debat uit te geven. Er wordt nu een boek over het debat in een oplage van 1500 geproduceerd. Een cd-rom met alle bijdragen en samenvattingen inclusief alle links en e-mail adressen wordt er bij geleverd. Zo wordt voorkomen dat alleen de vijftig deelnemers er hun voordeel mee doen. Voor de deelnemers is de publicatie ook een stimulans: zij worden genoemd als 'contributors'. Met name voor de experts die aan de universiteit zijn verbonden, is dat een pluspunt: er kan immers weer een titel aan de publicatielijst worden toegevoegd.

Frits Hesselink (HECT Consultancy)

5.9 GOED PROJECTPLAN EN PROFESSIONEEL PROJECTMANAGEMENT VEREIST

Met name in projecten waarbij verschillende partijen zijn betrokken, is een doordacht projectplan en een duidelijke structuur een absolute must. Het managen van -vaak complexe- samenwerkingsprocessen waarin partijen met verschillende visies en belangen participeren, blijkt echter moeilijk te zijn. Een goede voorbereiding en professioneel projectmanagement zijn dan ook essentieel voor het boeken van successen. In het volgende hoofdstuk worden hiervoor handvatten geboden in de vorm van een stappenplan.

“ Een goede start door het opstellen van een doortimmerd raamwerk is de sleutel tot succes. Je moet organisatorisch alles goed vastleggen. We hebben telkens met een kleine groep een plan ontwikkeld dat op de specifieke situatie is toegesneden. Als je zo maar begint, ga je op je bek. Met het plan kun je vervolgens gemeenten over de streep trekken, vrijwilligers werven en samenwerking met anderen tot stand brengen. Ook is het een instrument om fondsen te werven. Het plan was voor de gemeente Amsterdam bijvoorbeeld aanleiding om 15.000 gulden subsidie beschikbaar te stellen.

Rijk Scheer (Stichting Ekokids)

“ De zes tweewekelijkse bijeenkomsten waren strak gestructureerd. De verslagen werden binnen enkele dagen opgestuurd, en de deelnemers moesten het goed voorbereiden. Het proces hebben we heel duidelijk gestuurd. Dat werd gewaardeerd: ‘we moesten wel hard werken maar we hebben dan ook resultaten geboekt’.

Harm Blanken (NovioConsult)

“ We hebben er bewust voor gekozen om de vijftig deelnemers van het ESDebate te confronteren met een strak regime. Het debat vond plaats in vijf driewekelijkse rondes. Elke drie weken mailden we de deelnemers een aantal vragen. Men had twee weken om deze te beantwoorden. Degenen die niet reageerden ontvingen vriendelijke doch dringende reminders. Telkens werden de resultaten binnen een week op internet gepubliceerd, vergezeld met een analyse van onze kant en de vragen voor de volgende ronde. We kregen veel positieve feedback over deze ‘harde aanpak’: het werd gewaardeerd dat we de teugels stevig in handen hielden en de zaak niet lieten verwateren. Als ik kijk naar het aantal en de kwaliteit van de bijdragen, moet ik concluderen dat deze aanpak werkt.”

Frits Hesselink (HECT Consultancy)

Voorbeeld: meningen van experts over succesfactoren

Tijdens het internetdebat ESDebate kregen de deelnemers stellingen voorgelegd over succesfactoren voor ‘Education for Sustainable Development’ (ESD). Gevraagd werd aan te geven in hoeverre zij het met deze stellingen eens zijn. Daarbij kon gekozen worden tussen de antwoordcategorieën

Mee eens

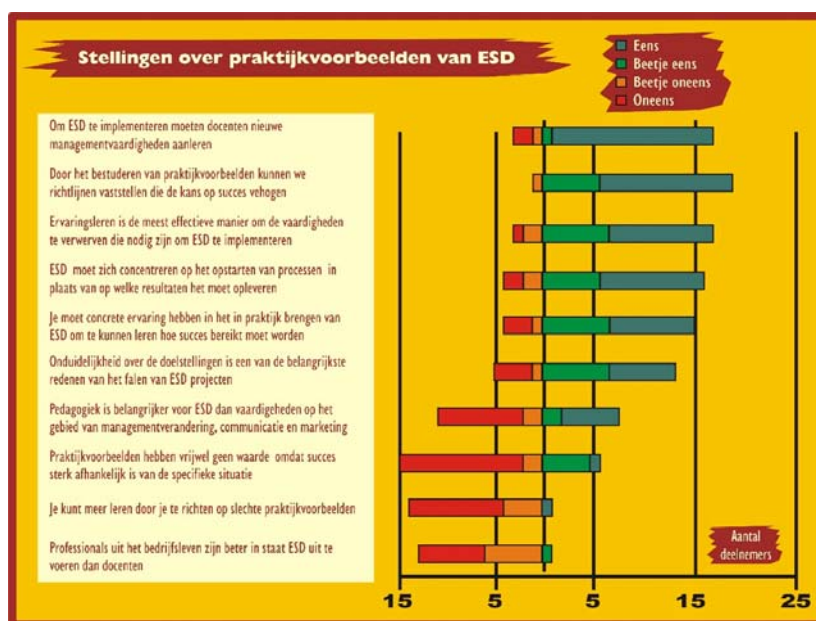
Beetje mee eens

Niet mee eens / niet mee oneens

Beetje mee oneens

Mee oneens

Onderstaand staafdiagram geeft de resultaten weer. Links van de verticale as is het aantal experts weergegeven dat het met de stelling (volledig) oneens is. Rechts van de as is het aantal experts weergegeven dat het met de stelling (volledig) eens is. De neutrale scores (niet mee eens/niet mee oneens) zijn ‘verborgen’ achter de as.

6 STAPPENPLAN LvD PROJECTEN

6.1 INTRODUCTIE

Zoals uit de voorgaande hoofdstukken blijkt, kunnen organisaties op verschillende manieren een bijdrage leveren aan de implementatie van Leren voor Duurzaamheid. In dit hoofdstuk wordt dit geconcretiseerd in de vorm van een stappenplan. Per fase wordt aangegeven welke activiteiten zinvol kunnen zijn. Er is voor gekozen de aanbevelingen uit de praktijk beknopt en puntsgewijs per fase weer te geven. Zodoende heeft u de beschikking over een checklist indien u actief met LvD aan de slag gaat.

6.2 PROJECTMATIGE AANPAK UITGANGSPUNT

Het voorbereiden en uitvoeren van een LvD-activiteiten heeft de meeste kans op succes als een projectmatige aanpak wordt gevolgd. In grote lijnen geldt dat elk project de volgende fasen doorloopt:

- 3 initiatieffase
- 3 voorbereidingsfase
- 3 uitvoeringsfase
- 3 nazorgfase

Indien u de checklist doorloopt, komen belangrijke zaken die een rol spelen bij een LvD-project aan bod. Met deze checklist kunt u uw proces zo organiseren, dat u ook andere partijen aan uw actie weet te binden. In dit hoofdstuk worden de volgende stappen behandeld:

Initiatieffase	LvD op de agenda zetten, krachten bundelen in de organisatie
Vorbereidingsfase	Een integraalplan opstellen
Uitvoeringsfase	Produceren van middelen, uitvoeren van activiteiten
Nazorgfase	Monitoring en evaluatie van het project

6.3 INITIATIEFFASE: AGENDASETING EN PRIORITEIT BEPALEN

Deze fase start met het idee om aandacht te besteden aan LvD. Om dit voornemen te kunnen onderbouwen is het zaak om te kijken waarom het juist voor uw organisatie interessant is om een LvD-project te starten. Resultaat van deze stap is:

- 3 helderheid over de 'interne kansrijkheid' van een LvD-project
- 3 principekeuze om tijd te investeren in het ontwikkelen van een LvD-project

De volgende activiteiten kunnen in deze fase uitgevoerd worden:

▪ Verkennen relatie Leren voor Duurzaamheid en missie organisatie

- 3 Onderzoek op welke wijze LvD kan bijdragen aan het realiseren van de missie van uw organisatie. Inventariseer welke interne afdelingen, welke beleidsterreinen en welke activiteiten van uw organisatie een raakvlak hebben met LvD.
- 3 Bekijk hoe LvD aansluit op deze beleidsterreinen en op de missie van uw organisatie, inventariseer welke toegevoegde waarde LvD-projecten in potentie kunnen hebben voor uw organisatie en bekijk welke bijdrage uw organisatie kan leveren aan Leren voor Duurzaamheid.

▪ Agendering Leren voor Duurzaamheid

- 3 Zet argumenten op een rijtje om Leren voor Duurzaamheid hoog op de agenda te zetten aan de hand van de geïdentificeerde raakvlakken met beleidsterreinen en thema's die voor uw organisatie en voor de organisaties waar u mee samenwerkt van belang zijn:
 - 3 In hoofdstuk drie worden diverse thema's beschreven die voor LvD relevant zijn. Voor elk van deze thema's dient zowel de economische, de sociale als de ecologische invalshoek bekeken te worden.

- 3 Stel vast wat voor uw organisatie beleidsmatig een hoge prioriteit heeft en sluit met argumenten en onderbouwingen aan op deze beleidsterreinen.
- 3 Op basis van de voorgaande stappen kan besloten worden of het voor uw organisatie in principe interessant is om een LvD-project te starten. Uw keuze kunt u bijvoorbeeld specificeren naar:
 - 3 Gerichtheid van activiteiten: wijk, gemeentelijk of regionaal niveau
 - 3 Doelgroepen
 - 3 Thema/beleidsterrein
 - 3 Samenwerking met andere organisaties.

▪ **Werving interne steun**

- 3 Mobiliseer intern medestanders uit afdelingen die een raakvlak hebben met LvD. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een gezamenlijke notitie, samen optrekken bij de voorbereiding van het project en het claimen van een 'plek' binnen de organisatie.
- 3 Wat betreft gemeenten: Indien u bestuurlijk draagvlak wilt verwerven, zult u de wethouder moeten interesseren en het onderwerp op agenda krijgen op een vergadering van het College van B en W. Bestuurlijk draagvlak verkrijgen vóór een project start is overigens niet noodzakelijk indien er geen extra budget hoeft te worden vrijgemaakt. Als een LvD-project in de begroting past, kunnen de betrokken gemeenteamtensaren in feite 'gewoon aan de slag'. In sommige situaties heeft dit de voorkeur boven het eerst verwerven van draagvlak; bijvoorbeeld als dit een proces van een lange adem is terwijl het wenselijk is om snel actie te ondernemen, als de kans van slagen laag wordt ingeschat, of een effectieve strategie is om projectresultaten te gebruiken als instrument om draagvlak te verwerven (bestuurlijke verankering).

6.4 INITIATIEFFASE: SAMENSTELLING PROJECTTEAM

Bij deze stap gaat het primair om de verdeling van verantwoordelijkheden en taken en het invullen van de samenwerking met andere organisaties.

▪ **Samenstelling intern projectteam**

- 3 Wijs een projectcoördinator aan en richt intern een projectteam op, al dan niet binnen één of meerdere afdelingen. Wat betreft gemeenten: voorziet zonedig in een lijstje naar de politiek.
- 3 Naast de inhoudelijke fasering is het zaak specifiek aandacht te schenken aan de coördinatie en de interne communicatie tijdens het LvD-project. Daarmee kan de professionele samenwerking worden gewaarborgd en wordt er grip gehouden op de eventuele 'politieke' gevoeligheden.
- 3 De coördinator stuurt het project en is verantwoordelijk voor het opstellen, bijstellen en bewaken van het plan, de planning, de voortgang, afspraken over taak en rol verdeling van deelnemers, financiën en financiële afspraken.

▪ **Identificering potentiële projectpartners**

- 3 Identificeer organisaties die een rol spelen op het geselecteerde thema en die potentiële projectpartners zijn. Samenwerking met deze organisaties is van cruciaal belang (zie ook hoofdstuk 4). Immers door samenwerking creëert u een platform waarin kennis, ervaring, contacten met doelgroepen en middelen worden samengebracht.
- 3 Bekijk of afdelingen van uw organisatie al contacten hebben met potentiële projectpartners. Het zijn mogelijk uitstekende ingangen om deze partners te benaderen.
- 3 Beschrijf de mogelijke rollen van de partijen ten aanzien van het LvD-project. Hierbij kan bijvoorbeeld een onderscheid worden gemaakt tussen:
 - 3 contactmomenten met de doelgroep
 - 3 informatie- en communicatiekanalen naar de doelgroep
 - 3 belang bij het project
 - 3 specifieke kennis (onderhoud, uitvoerder, adviseur)

▪ **Verkenning projectdefinitie met projectpartners**

- 3 Claim tijd en geld om deze stap uit te voeren. Het werven van projectpartners, opzetten van samenwerkingsverbanden en het organiseren van draagvlak bij maatschappelijke partijen kost tijd, geld en inzet.

- 3 Beleg een brainstormsessie met partijen, waarvan u verwacht dat ze bij het proces betrokken zullen blijven. Selecteer partijen op het mogelijk belang dat zij hebben met deelname aan het project en spreek ze daarop aan.
- 3 Zet op rijtje wat argumenten zijn om deel te nemen aan het project.
- 3 Verken gezamenlijk mogelijke perspectieven ten aanzien van:
 - Centraal thema en invalshoek
 - Doelgroepen
 - Doelstellingen
 - Leerdoelen

▪ **Ontwikkelen samenwerkingsverband**

- 3 Breid het projectteam uit met sleutelfiguren van projectpartners. Stimuleer deze sleutelfiguren om bij hun 'achterban' een mandaat te regelen, zodat er slagvaardig geopereerd kan worden. Maak heldere afspraken over communicatie binnen het projectteam.
- 3 Stel het LvD-projectteam voor aan collega's; zet het team op de kaart van uw organisatie!
- 3 Leg de basisafspraken vast in een samenwerkingsovereenkomst en zoek de publiciteit. Dit verhoogt de committment voor het project.

6.5 VOORBEREIDINGSFASE: ONTWIKKELING PROJECTPLAN

Een goede voorbereiding is het halve werk. Waak er voor te snel in de uitvoeringfase te stappen; maak eerst een duidelijke en heldere planning. Het plan moet antwoord geven op de volgende vragen:

▪ **Welke doelgroep staan centraal en wat zijn de kenmerken?**

- 3 Doelgroepen zijn relatief homogene groepen mensen die een relatie hebben met het thema of het probleem waar het LvD-project zich op richt: zowel de direct betrokkenen (bijvoorbeeld bedrijven op een bepaald bedrijfsterein) als de mensen die indirect betrokken zijn (bijvoorbeeld de omwonenden) en de mensen die formeel verantwoordelijk zijn (bijvoorbeeld gemeenten, provincie).
- 3 Wat is de samenstelling van deze doelgroepen in termen van leeftijd, inkomen, opleiding, religie, levensstijl?

- 3 Welke rollen, posities en belangen kunnen onderscheiden worden?
- 3 Wat is het huidige kennisniveau ten aanzien van het geselecteerde thema?
- 3 Welke houding heeft de doelgroep ten aanzien van het geselecteerde thema? Welke waarden spelen een rol?
- 3 Welk gedrag van de doelgroep heeft een relatie met het thema?
- 3 Welke belangen heeft de doelgroep ten aanzien van het geselecteerde onderwerp?
- 3 Wie heeft naar verwachting direct voordeel bij duurzame ontwikkeling met betrekking tot het geselecteerde thema; wie zal een 'offer' moeten brengen?
- 3 Welke opinieleiders zijn voor de doelgroep belangrijk?
- 3 Welke relatie hebben uw organisatie en projectpartners met de doelgroep?
- 3 Hoe kijkt de doelgroep tegen uw organisatie en de projectpartners aan?
- 3 Welke communicatiekanalen gebruikt de doelgroep?

▪ **Welke doelstellingen worden nagestreefd?**

Om een effectieve strategie te kunnen ontwikkelen, dient het helder te zijn welke doelstellingen met het LvD-project gerealiseerd moeten worden. De volgende aandachtspunten zijn van belang bij het formuleren van doelstellingen:

- 3 Bij LvD-projecten worden doelstellingen veelal samen met de betrokkenen geformuleerd. Immers, uitgangspunt is dat de context bepalend is voor de concrete invulling van Leren voor Duurzaamheid; er zijn geen vaste recepten of formules. Alleen de betrokkenen kunnen inzicht verschaffen in deze context.
- 3 Houd rekening met de belangen, de wensen en de beschikbare tijd en middelen van de betrokken partijen. Benut de agenda's van de betrokken doelgroepen en partnerorganisatie: indien meegelift kan worden met issues die reeds hoog op de agenda staan, wordt het verkrijgen van betrokkenheid en motivatie van doelgroepen en projectpartners aanzienlijk vergemakkelijkt.

- 3 De doelstelling moet voor de betrokken partijen acceptabel, haalbaar en realiseerbaar zijn. Het moet voor een ieder duidelijk zijn, wie aan welke activiteit moet bijdragen, wanneer dat moet gebeuren en welke inspanning daarvoor moet worden geleverd.
- 3 Vertaal de projectdoelstelling naar leerdoelen op het gebied van:
 - 3 Kennis.
 - 3 Houding.
 - 3 Waarden.
 - 3 Gedrag.
- 3 Om deze leerdoelen te kunnen formuleren moet er inzicht zijn in de huidige kennis, houding, waarden en gedrag ten aanzien van het geselecteerde thema. In veel situaties weten doelgroepen namelijk wel in enige mate dat ander gedrag wenselijk is, maar er worden drempels ervaren om dit gedrag te vertonen. Er dient rekening gehouden te worden met deze drempels. Onderstaande figuur illustreert barrières die zich communicatieprocessen kunnen voordoen:

▪ Welke strategie wordt gehanteerd?

- Op basis van de voorgaande stappen heeft u samen met de projectpartners de doelstellingen omschreven LvD-project. Het is nu zaak om te bepalen welke methoden het meest effectief zijn om deze doelstellingen te bereiken.
- 3 Inventariseer activiteiten die een aanknopingspunt bieden voor het LvD-project: denk aan acties van interne en externe partners gericht op de doelgroep, evenementen, lokale campagnes, landelijke campagnes, etcetera.
 - 3 Zoek naar voorbeelden van vergelijkbare projecten, naar beschikbare leermiddelen, communicatiemiddelen en documentatie.

- 3 Selecteer de geïnventariseerde activiteiten en materialen op bruikbaarheid, haalbaarheid, gemeenschappelijkheid, afbreukrisico, toepasbaarheid op de lokale situatie.
- 3 Bepaal hoe ingespeeld kan worden op de belevingswereld, voorkennis en ervaring van de doelgroepen.
- 3 Identificeer welke authentieke probleemsituaties relevant zijn; de nadruk ligt bij LvD-projecten immers op leren door het oplossen van concrete problemen en het gezamenlijk verkennen van mogelijke oplossingen.
- 3 De lerende moet de mogelijkheid hebben om op interactieve wijze de eigen kennis te confronteren met die van anderen, mede-lerenden of experts. De nadruk ligt bij LvD-projecten op groepswork. Selecteer leermethoden die geschikt zijn voor het project:
 - 3 Groepsdiscussies
 - 3 Debat met verschillende partijen
 - 3 Oefeningen waarin duurzame ontwikkeling voor het geselecteerde thema wordt geconcretiseerd (in de bijlagen zijn ter illustratie twee voorbeelden opgenomen).
 - 3 Verkennen van oplossingsrichtingen, laat doelgroepen al experimenterend een beeld verwerven duurzame ontwikkeling.
- 3 Om de attentiewaarde te vergroten is het aan te bevelen om via verschillende kanalen aandacht te besteden aan het project.
- 3 Projectpartners beschikken over eigen informatiekanalen. Het is effectief en efficiënt om van deze kanalen gebruik te maken.
- 3 Stel een mix op van communicatiemiddelen die in het kader van het LvD-project worden ingezet. Daarbij kan onder meer worden gedacht aan de volgende middelen:
 - 3 brieven
 - 3 folder/brochure
 - 3 persberichten
 - 3 informatiebijeenkomsten
 - 3 huisbezoeken
 - 3 e-mail, internet
 - 3 lokale media (wijkblad, gemeentebblad, krant, radio, televisie)

▪ Begroting

- 3 Zet de wensen om in een begroting met een specificatie van de kosten per activiteit. De begroting kan de volgende elementen bevatten:
 - 3 Personeel: hoeveel medewerkers zijn bij het project betrokken en hoeveel tijd dienen zij aan het project te besteden?
 - 3 Kosten extern advies: is het wenselijk om een extern adviesbureau te betrekken, en zo ja: hoeveel budget is hier voor nodig?
 - 3 Materiaalkosten: hoeveel kost het om de leermiddelen en communicatiemiddelen te ontwikkelen en produceren?
 - 3 Distributiekosten: hoeveel kost het om de leermiddelen en communicatiemiddelen zodanig te distribueren dat het gewenste bereik wordt gerealiseerd? Hoeveel kosten zijn verbonden aan het organiseren van bijeenkomsten, sessies, workshops, etcetera?
 - 3 Advertentie- en free publicity kosten: hoeveel budget is nodig om aandacht te schenken aan het project in huis-aan-huisbladen, lokale radio en TV, regionale kranten?
 - 3 Organisatiekosten (kantoorartikelen, kopieerkosten, etcetera).

▪ Presentatie en bekendmaking plan

- 3 Als het projectplan gereed is, is het van belang dat alle relevante personen er kennis van nemen. Tevens is het mogelijk om in dit stadium nog partijen te benaderen om zich bij het project aan te sluiten (door medewerking te verlenen, te sponsoren of financiële ondersteuning te bieden). Het plan kan helpen om potentiële partners te overtuigen van het nut en de potentie voor succes van het LvD-project. Onderhandel, zoek naar wederzijds voordeel en gebruik creativiteit bij het verkennen van samenwerkingsmogelijkheden.
- 3 Een goede informatievoorziening voor alle betrokkenen is in dit stadium en tijdens de uitvoering van het project van groot belang voor het behoud van draagvlak en voor de continuïteit. Informeer tijdig, compleet en frequent.
- 3 Presenteer het definitieve plan aan alle participanten en financiers tijdens een kick off bijeenkomst voor de direct betrokkenen.

Nu is het zaak voor een goed geoliede uitvoeringsmachine te zorgen. In de volgende paragraaf wordt hier nader op ingegaan.

6.6 UITVOERINGSFASE: PRODUCTIE LEERMIDDELEN EN UITVOERING ACTIVITEITEN

In de fase worden de communicatiemiddelen en leermiddelen ontwikkeld en worden de activiteiten uitgevoerd.

- 3 Gebruik het logo van het Leren voor Duurzaamheid programma op communicatie uitingen om de herkenbaarheid te bevorderen.
- 3 Test nadat concepten van communicatiemiddelen en leermiddelen beschikbaar zijn of deze voldoende aansluiten op de doelgroep. Dit zogenaamde 'pre-testen' wordt vaak overgeslagen maar is zeer belangrijk. Er dient bekeken te worden in hoeverre:
 - 3 Het aanbod begrijpelijk is.
 - 3 De 'tone of voice' aanspreekt.
 - 3 De communicatieboodschappen geaccepteerd worden en of deze het gewenste effect hebben.
- 3 Houd gedurende het gehele uitvoeringstraject een vinger aan de pols. Houdt in de gaten of de aandacht niet inzakt door andere acties, drukte of praktische zaken. Stuur tijdig bij indien het project niet soepel verloopt of indien de gekozen doelstellingen niet haalbaar blijken.
- 3 Geniet van de successen, draag ze uit en benut ze vooral om er nieuwe partners mee te werven. Zorg dat er als het ware een cyclus ontstaat. Leren voor Duurzaamheid vergt immers een continue en langdurige inspanning

6.7 NAZORGFASE: MONITORING EN EVALUATIE

- 3 Toets gedurende het gehele traject of alle inspanningen/ activiteiten zoals afgesproken volgens plan worden uitgevoerd en of de betrokken partijen volgens afspraak hun bijdragen leveren.
- 3 Meet of de doelstellingen worden gerealiseerd en of de gewenste resultaten worden bereikt.

- 3 Gebruik de resultaten in de communicatie en feedback naar de doelgroepen en projectpartners. Daarnaast kan deze informatie instrumenteel worden ingezet voor het motiveren van collega's en voor nieuw op te zetten LvD-projecten. Tot slot biedt het uitstekende aanknopingspunten om publiciteit te zoeken.
- 3 Evalueer na afloop het totale project. U kunt dan inzichtelijk maken of de gemaakte inspanning in verhouding staan met de bereikte resultaten. Bovendien is dit een uitstekende manier om te leren van successen en fouten, aarzel dan ook niet om de evaluatie af te sluiten met aanbevelingen voor nieuw op te zetten projecten.
- 3 Deel de evaluatie met de belangrijke partijen bij het project en trek er lering uit voor de toekomstige samenwerking.

Dan rest ons nog u zeer veel succes te wensen bij uw inspanningen om LvD-projecten te realiseren!

7 ENKELE OEFENINGEN VOOR LvD WORKSHOPS

7.1 INTRODUCTIE

In de praktijk blijkt leren voor duurzaamheid lastig te concretiseren door de vaagheid van het begrip en het ontbreken van kant en klare recepten. Daarom zijn in deze toolkit drie oefeningen toegevoegd die gebruikt kunnen worden in LvD-workshops.

Suggesties voor oefeningen, methoden en LvD-workshops zijn van harte welkom. Bij updates van de toolkit worden nieuwe oefeningen die door gebruikers zijn aangedragen toegevoegd.

De volgende oefeningen zijn afkomstig uit de ESDtoolkit van het Center for Geography and Environmental Education (Universiteit of Tennessee, USA, in opdracht van 'Waste Management Research and Education Institution'). In deze toolkit wordt ingegaan op de betekenis van Leren voor Duurzaamheid en worden onder meer oefeningen beschikbaar gesteld gericht op het herformuleren van curricula. De toolkit kan op de volgende website gedownload worden: <http://www.esdtoolkit.org/>

OEFENING I: VERKENNING THEMA'S VOOR LVD-PROJECTEN

▪ Doelstelling

- 3 Identificeren van relevante problemen die voor uw organisatie belangrijk zijn.
- 3 Verkennen van sociale, economische en ecologische dimensies van deze problemen.
- 3 Vaststellen welke verandering van kennis, houding, waarden en gedrag nodig is om deze problemen op te lossen.

Het kan zowel gaan om problemen op buurt, gemeente, regionaal, nationaal of mondiaal niveau, afhankelijk van de context.

▪ Groepsgrootte

2 tot 15 deelnemers.

▪ Tijd

Circa 2 uur.

▪ Materiaal

Werkblad 'thema's voor Leren voor Duurzaamheid', flip-over, stiften, pennen.

▪ Aanwijzingen

1. Brainstorm om de belangrijkste ecologische, sociale en economische problemen te inventariseren waarmee uw organisatie of buurt heeft te kampen. Het gaat in dit stadium om het samenstellen van een lijst van urgente thema's, niet om mogelijke oorzaken of oplossingen te bespreken.
2. Deel het werkblad 'thema's voor Leren voor Duurzaamheid' uit.
3. Iedere deelnemer selecteert één van de problemen die uit de brainstorm naar voren is gekomen en vult vervolgens het werkblad in. Een andere optie is om de groep op te delen in tweetallen en deze het werkblad in laten vullen.
4. In de plenaire sessie die volgt, lichten de deelnemers of tweetallen hun analyse toe. Moedig de deelnemers aan om aantekeningen te maken van de bevindingen van anderen.

OEFENING I WERKBLAD 'VERKENNING THEMA'S LEREN VOOR DUURZAAMHEID'

▪ Titel geselecteerd probleem

▪ Omschrijving probleem

De meeste maatschappelijke problemen hebben ecologische, sociale en economische aspecten en oorzaken. Vul in de volgende matrix welke kennis, houding, waarden en gedrag zouden moeten veranderen om het geselecteerde probleem op te lossen.

	Ecologie/milieu	Sociaal	Economie
Kennis			
Houding			
Waarden			
Gedrag			

OEFENING 2: VISUALISEREN VAN EEN DUURZAME TOEKOMST

▪ Doelstelling

Deelnemers stimuleren om na te denken over manieren om hun organisatie of gemeenschap duurzamer te maken.

▪ Groepsgrootte

12 tot 36 deelnemers.

▪ Benodigde tijd

1 à 2 uur.

▪ Materiaal

'Duurzaamheidstroken' (zie volgende pagina's, losknippen).

Papier en pennen voor elke groep.

▪ Aanwijzingen

1. Deel de groep ad random in in subgroepjes van drie personen.
2. Vraag elke groep om een Duurzaamheidsstrook van de stapel te pakken.
3. Deelnemers dienen de strook te lezen en over de betekenis enkele minuten individueel na te denken.
4. De deelnemers wordt gevraagd om te inventariseren op welke manier het geselecteerde duurzaamheidsprincipe geïmplementeerd kan worden in de eigen organisatie/buurt, welke bijdrage de eigen organisatie/buurt hieraan kan leveren en wat de eigen individuele rol zou kunnen zijn. Één persoon per subgroep schrijft de resultaten van de discussie op.
5. Tijdens de hierop volgende plenaire sessie presenteren de subgroepen de resultaten van de discussie
6. Bespreek gezamenlijk de suggesties:
 - a) Welke suggesties zijn de moeite waard om serieus te overwegen?
 - b) Welke suggesties kunnen worden vertaald naar een concreet LvD-project?
7. Optie: herhaal de oefening tot elke subgroep één strook heeft behandeld met een ecologisch, sociaal en economisch probleem.

OEFENING 2: DUURZAAMHEIDSPRINCIPES

De principes op de onderstaande stroken zijn afkomstig uit de toolkit 'Education for Sustainable Development' van het Center of Geography and Environmental Education in Tennessee, USA. Het geldt als voorbeeld, op grond van de context kunnen principes geformuleerd worden die bij een project passen.

Ecologie

Voor gebruik van niet-vernieuwbare natuurlijke hulpbronnen dient 'betaald' te worden door deze versneld te vervangen voor vernieuwbare natuurlijke hulpbronnen.

Het verbruik van vernieuwbare natuurlijke hulpbronnen mag niet het herstel/de aanwas ervan overschrijden.

Het verbruik van niet-vernieuwbare hulpbronnen mag niet sneller stijgen dan de mate waarin duurzame alternatieven worden ontwikkeld en ingezet.

De mate van vervuiling mag niet de draagkracht van ecosystemen overschrijden.

De hoeveelheid afval en vervuiling die geproduceerd wordt mag de capaciteit van de natuur om deze te verwerken niet overschrijden.

Economie

De verdeling van hulpbronnen moet efficiënt en eerlijk zijn en moet voorzien in menselijke behoeften.

Geld zou zo lang mogelijk binnen de gemeenschap moeten circuleren.

Markten moeten zo efficiënt mogelijk opereren, het gebruik van wegwerpproducten ontmoedigen, en het afvalprobleem aanpakken.

Het bedrijfsleven moet de gemeenschap compenseren in verhouding tot de 'voetafdruk' die het bedrijfsleven op de gemeenschap achterlaat.

▪ Sociaal

Steden dienen zich binnen de huidige stadsgrenzen verder te ontwikkelen.

Elk gezin heeft recht op voedsel, een woning en medische zorg.

Iedere burger dient educatie te krijgen waarin de kennis, waarden en het gedrag worden geleerd nodig voor duurzame ontwikkeling in de gemeenschap.

De huidige generatie dient te verzekeren dat de volgende generatie een gemeenschap 'erft' die minstens zo gezond, divers en productief is als de huidige gemeenschap.

OEFENING 3: STOPLICHT

▪ Doelstelling

Deelnemers prioriteren projecten op grond van belangrijkheid en de beschikbaarheid van middelen om de projecten uit te voeren. Op basis van de oefening kan bekeken worden in welke rangorde projecten voor uitvoering in aanmerking komen.

De oefening kan zowel door een individu als door een groep worden gedaan. Het is goed om ter voorbereiding een lijst van mogelijke LvD-projecten op te stellen. Indien deze lijst niet beschikbaar is, dan dienen deelnemers ter voorbereiding een lijst van potentiële projecten op te stellen.

▪ Groepsgrootte

1 tot 10 deelnemers.

▪ Benodigde tijd

1 à 2 uur.

▪ Materiaal

- Enkele werkbladen 'Belang en middelen beschikbaarheid' per deelnemer
- Werkblad 'Stoplicht'
- Rode, gele en groene potloden.
- Een lijst van mogelijke LvD-projecten.

▪ Aanwijzingen

1. Schrijf de titels van potentiële LvD-projecten op het werkblad 'Belang en middelen beschikbaarheid'. Laat elke deelnemer voor elk project het relatieve belang omcirkelen dat dit project heeft en de mate waarin middelen beschikbaar zijn om het project op een professionele wijze uit te voeren. Het gaat daarbij uiteraard om een inschatting, die tot doel heeft om de discussie over de prioriteit van projecten te structureren. Tel deze cijfers bij elk project bij elkaar op.
2. Bereken de gemiddelde score van elk project door de scores van deelnemers op te tellen en te delen door het aantal deelnemers.
3. Geef op het werkblad 'Stoplicht' de rangorde in prioriteit van de projecten aan. Kleur vervolgens de stoplichten groen van projecten die nu van start kunnen gaan. Kleur stoplichten oranje van projecten die in een later stadium geïnitieerd kunnen worden. Voor projecten die onvoldoende belang hebben en/of waarvoor onvoldoende middelen beschikbaar zijn, dienen de stoplichten rood te worden gekleurd.
4. Maak een planning in grote lijnen van projecten met groene stoplichten. Bediscussieer hoe middelen aangeboord kunnen worden voor projecten met oranje stoplichten.

OEFENING 3 WERKBLAD: 'BELANG EN MIDDELEN BESCHIKBAARHEID'

Project:

Som score belang en middelen beschikbaarheid:

Belang

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Middelen beschikbaarheid

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Project:

Som score belang en middelen beschikbaarheid:

Belang

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Middelen beschikbaarheid

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Project:

Som score belang en middelen beschikbaarheid:

Belang

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Middelen beschikbaarheid

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Project:

Som score belang en middelen beschikbaarheid:

Belang

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Middelen beschikbaarheid

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Project:

Som score belang en middelen beschikbaarheid:

Belang

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

Middelen beschikbaarheid

Laag 1 2 3 4 5 Hoog

OEFENING 3: WERKBLAD STOPLICHT

Project:

Score:

Project:

Score:

Project:

Score:

Project:

Score:

Project:

Score:

OVERZICHT VAN LINKS

<http://www.nme-rotonde.nl>

De NME-rotonde is een Nederlandse koepelsite voor natuur- en milieueducatie. Op deze site is onder meer de startpagina Leren voor Duurzaamheid te vinden met allerlei links, een overzicht van projecten in het kader van het programma LvD en de elektronische nieuwsbrief Leren voor Duurzaamheid.

<http://www.ncdo.nl>

De website van de Nationale Commissie voor internationale samenwerking en duurzame ontwikkeling met informatie over de organisatie, programma's en projecten.

<http://www.oneworld.nl>

Oneworld heeft als doel het informeren van publieksgroepen over thema's met betrekking tot internationale samenwerking, duurzame ontwikkeling en rechten van de mens. Zij doet dit onder meer door het ontsluiten en toegankelijk maken van informatie op de oneworld site.

<http://www.cee.org.uk/>

Deze website van de Council for Environmental Education uit Engeland heeft tot doel informatie- en kennisoverdracht en samenwerking op het gebied van LvD te stimuleren.

<http://www.nc.uk.net/esd/>

De website heeft tot doel om leraren, curricula ontwikkelaars, schoolhoofden en bestuurders te ondersteunen bij LvD-projecten

http://www.oecr.nl/icto_expertisecentrum/links/links.html

Er worden overzichten van leertheorieën gegeven en het tips voor het toepassen daarvan in het ontwerpen en verzorgen van onderwijs. Meer specifiek wordt aandacht gegeven aan één van de meest prominente leertheorieën of onderwijsfilosofieën van deze tijd: constructivisme. Dat gaat uit van de actieve betrokkenheid van studenten bij het opbouwen en uitbouwen van hun kennis. Belangrijke aspecten hierbij zijn (sociale) context en samenwerking met andere studenten.

<http://www.worldbank.org/depweb/>

Op deze site van de Wereldbank wordt Education for Sustainable Development toegelicht en worden onder meer lesmodulen voor 'Leren voor Duurzaamheid' aangeboden.

<http://www.esdtoolkit.org/>

Deze toolkit voor Leren voor Duurzaamheid is ontwikkeld door het Center for Geography and Environmental Education van de Universiteit van Tennessee in opdracht van 'Waste Management Research and Education Institution'. In de toolkit wordt de betekenis van het begrip uiteengezet en worden concrete oefeningen beschikbaar gesteld. Twee van deze oefeningen treft u in de toolkit die nu voor u ligt.

<http://iucn.org/themes/cec/esdebate/>

Dit is de website van het internationale debat over Education for Sustainable Development georganiseerd in het kader van het programma Extra impuls NME.

<http://tip.psychology.org/index.html>

TIP is een instrument bedoeld om leer- en onderwijskundige theorieën beter toegankelijk te maken voor docenten en trainers. De database bevat samenvattingen van 50 belangrijke leertheorieën

<http://www.active-learning-site.com/>

Deze site ondersteunt onderwijskundigen door leertheorieën op het gebied van 'active learning' toegankelijk te maken voor gebruik op universiteiten en hoge scholen.

<http://www.nap.edu/catalog/6160.html>

Op deze site kan onder meer gratis het boek 'How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School' gedownload worden. (auteurs: John D. Bransford, Ann L. Brown, and Rodney R. Cocking, Editors; Committee on Developments in the Science of Learning, National Research Council)

LITERATUURLIJST

De Beuk, Advies Kennismanagement NME sector, 1999

Bransford, Brown, and Cocking, How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School, Committee on Developments in the Science of Learning, National Research Council, U.S.A.

European Commission, Environmental Education and training in Europe, Proceedings Conference 3-4 May 1999, 2000

Gemeente Den Haag, Schetsboek Masterclass 'Leren voor Duurzaamheid', 1999

Gardner, The mind's new science, A history of cognitive revolution, 1985

Gleitman, Basic Psychology, 1985

HECT Consultancy, Advies Informatie Plan voor het Landelijk Informatie Punt NME, 2000

HECT Consultancy, Strategisch Advies Positionering Doris, 1999

Hesselink & Van Kempen, Environmental Education and Training in Europe, Conference Background Paper, Brussels 3-4 May 1999

Hesselink, Van Kempen & Wals, ESDebate, IUCN 2000

Learning for a Sustainable Future, Awareness Raising Tools for a Sustainable Future, Canada 2000

McKeown, Education for Sustainable Development Tool Kit, Center of Geography and Environmental Education, University of Tennessee, USA, 2000

Milieudienst Regio Eindhoven, CD ROM Eco-nomics Master Class, 2000

Reed, Cognition, Theory and applications, 1982

Reigeluth, Instructional-design theories and models. A new paradigm of instructional theory, Erlbaum Mahwah, 1999

SME MilieuAdviseurs, Collegiale Netwerken, strategische versterking en inhoudelijke

SME MilieuAdviseurs, Kennis en informatie voor NME, strategische analyse, 1997

De Vries, De ontwikkeling van wetenschap, 1985

Van Kempen, Lessen uit de Extra Impuls, 2000

Wijffels, Joustra & Blanken, Schetsboek 'De Polman's Kring' over NME 21, 1999

VERWIJZINGEN VOOR MEER INFORMATIE

NCDO

▪ Omschrijving

Doelstelling van de NCDO is: 'Naar een rechtvaardige en duurzame wereld met oog voor belangen van huidige en toekomstige bewoners, hier en elders.' Om deze doelstelling te realiseren gebruikt de NCDO een aantal middelen zoals medefinanciering van activiteiten van derden, informatievoorziening, stimulering van het publieke debat en coördinatie van activiteiten van maatschappelijke organisaties. De NCDO voert het programmamanagement van Leren voor Duurzaamheid.

▪ Contact

Nieuwe Keizersgracht 45

1018 VC Amsterdam

Tel: 020-55 03 555

Fax: 020-62 08 716

E-mail: info@ncdo.nl

Website: www.ncdo.nl

IVN

▪ Omschrijving

De Vereniging voor natuur- en milieueducatie streeft naar meer natuur en een betere kwaliteit van het milieu door middel van educatie. Verspreid over Nederland heeft het IVN 180 afdelingen. Circa 17.000 leden zetten zich actief in voor natuur en milieu door middel van een groot aantal voorlichtende en educatieve activiteiten. In nagenoeg iedere provincie van Nederland land wordt het IVN vertegenwoordigd door een Provinciaal Consulentenschap. De medewerkers zijn deskundige op het gebied van NME-advies en NME-projectmanagement. Adressen van Provinciaal Consulentenschappen vindt u op de website.

▪ Contact

Plantage Middenlaan 2c

1018 DD Amsterdam

Tel: 020-622 8115

Fax: 020-626 6091

E-mail: ivn@ivn.nl

Website: www.ivn.nl

▪ Bureau NME-diensten, kenniscentrum NME en website NME-rotonde

Het IVN is verantwoordelijk voor het bureau NME-Milieudiensten en voor het kenniscentrum NME. In dit kader wordt onder meer de NME-rotonde georganiseerd (www.nme-rotonde.nl). Deze website is een Nederlandse koepelsite voor natuur- en milieueducatie. Op deze site is onder meer de startpagina Leren voor Duurzaamheid te vinden met allerlei links, een overzicht van projecten in het kader van het programma LvD en de elektronische nieuwsbrief Leren voor Duurzaamheid.

- **Elektronische Nieuwsbrief Kennismanagement van het Kenniscentrum IVN**

Deze nieuwsbrief informeert over de wijze waarop in de komende periode het kennismanagement m.b.t. 'Leren voor Duurzaamheid' vorm krijgt. De nieuwsbrief verschijnt in 2001 zes maal verschijnen. Nieuwe aanvragen voor toezending kunnen gericht worden aan a.h.bontekoe@ivn.nl. Ook (ideeën voor) kopij kunt u hier kwijt.

- **Adreswijzer NME**

De Adreswijzer Natuur- en Milieu-educatie van het bureau NME-diensten is het meest complete adressenbestand op het gebied van NME. Het bevat honderden organisaties actief met NME: scholen, overheden, intermediaire organisaties, onderwijsondersteunende instellingen, etcetera. U kunt de adresgids bestellen bij het bureau NME-diensten van IVN of de digitale versie raadplegen op www.nme-rotonde.nl